

Видання здійснено завдяки підтримці
Мережаної жіночої програми
Інституту відкритого суспільства
через Український жіночий фонд

Упорядкування, аналіз, загальна редакція – Олена Сулова

© Інформаційно-консультативний жіночий центр, 2007

ВСТУП

Ті, хто, звертаючись до старого, здатні відкривати нове, гідні бути вчителями

Конфуцій (Кун-цзи) (бл. 551 – 479 до Р.Х.), китайський мислитель

Треба викликати в дитини бажання керуватися не лише своїми інтересами, але й інтересами товаришів, співгромадян. Дитина, яка виховується індивідуально, завжди виростає егоїстом.

Софія Русова (1856 – 1940), українська педагог, психолог, історик, мистецтвознавець, етнограф, громадська діячка, організаторка жіночого руху

Що може бути шкідливіше людини, яка має знання найскладніших наук, але не має доброго серця? Вона всі свої знання використає для зла.

Григорій Сковорода (1722 – 1794), український філософ, поет, музикант, педагог

Якщо бажаєте, щоби світ змінився, - самі станьте цими змінами.

Мохандас Карамчанд Ганді (1869 – 1948), один з керівників і ідеологів національно-визвольного руху Індії, активний практик філософії ненасильства

Наведені вислови належать людям різних епох, частин світу, культур, цивілізацій, соціальних та інших груп, але кожен з висловів можна віднести до тих чи інших аспектів освіти.

Якими шляхами, за допомогою яких підходів і методик найефективніше здійснювати процес освіти і виховання, тим більше, коли цей процес має бути демократичним і толерантним, з повагою до різних ідентичностей?

Разом з іншими формальними, неформальними і неформалізованими педагогіками програма «Уповноважувальна освіта» вже одинадцятий рік торує шлях до такої омріяної освіти.

Десять років – це значний шлях для країни, новітня історія якої на мапі світу налічує всього п'ятнадцять.

Десять років – це мить для освіти, історію якої не просто облікувати не тільки роками, а й тисячоліттями.

Ми спробували самі оцінити і поцінувати власний шлях. Пропонуємо і вам познайомитися з ним в цьому аналізі.

ДЯКУЄМО!

Цей аналіз став можливим завдяки багатьом людям, які знають і люблять уповноважувальну освіту, невтомно працюють для її розвитку.

Дякуємо Наталії Карбовській, яка останні роки часто поверталася до цієї теми, кажучи про те, що така програма, як уповноважувальна освіта, має більше і голосніше говорити про себе і вже точно має бути оцінений її вплив на людей і суспільство.

Дякуємо Жіночій мереженій програмі Інституту відкритого суспільства і, зокрема, Директорці Анастасії Посадській-Вандербек і куратору програми Марлі Свонсон за їх тривалу дружбу, підтримку, увагу і допомогу уповноважувальній освіті.

Дякуємо Українському жіночому фонду, якій надав фінансову і дружню підтримку на виконання цієї роботи.

Дякуємо кожній і кожному, хто відгукнувся і надали свій час, свої думки, свої спогади про програму у вигляді інтерв'ю.

Дякуємо також тим, хто прочитає нашу роботу і захоче поділитися своїми ідеями, враженнями, пропозиціями. Звертайтеся за адресою wicc@public.icyb.kiev.ua

ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД

Програма «Уповноважувальна освіта» працює в Україні з 1996 року. З 1999 року вона почала розвиватися на міжнародному рівні, розширивши свою дію нині на 10 країн світу. З 1999 по 2006 вона підтримується жіночою мереженою програмою Інституту відкритого суспільства. За ці роки в Україні з програмою, основна мета якої є формування гендерної чутливості через шкільні програми та неформальну освіту, познайомилися безпосередньо більше, ніж 15 тисяч осіб. Інформаційно-консультативний жіночий центр першою серед громадських організацій (і однією з двох) отримав 2001 року ліцензію Міністерства освіти і науки на право проведення інноваційної діяльності в освіті (гендерна проблематика). Міністерство освіти і науки Автономної Республіки Крим затвердило програму як курс за вибором. Програма користується повагою та високим рівнем довіри як серед громадських організацій, так і серед державних установ, які мали можливість з нею ознайомитися.

Уповноважувальна освіта як проект, спрямований, з одного боку, на впровадження у систему освіти нових методик викладання, а з іншого – нових освітніх напрямків у школі (а саме гендерної сенситивності та комунікаційних технологій), пройшов декілька етапів становлення – від адаптації і компіляції західних тренінгових програм (1996 – 2000) до цілісного підходу з чіткою внутрішньою структурою, що розвивається (з 2001 року); від неформальних тренінгів для невизначених чітко цільових аудиторій (1996 – 1999) до шкільної аудиторії (з 1996 року) через процес формалізації та визнання державою (2001 року Міністерство освіти та науки України ліцензувало курси підвищення кваліфікації з педагогіки уповноваження за напрямком інноваційних методик викладання).

Загалом організаційна розбудова уповноваженої освіти сьогодні включає в себе компоненти середньої шкільної, вищої та післядипломної освіти, а також позашкільної та громадської.

ВИТОКИ НАЗВИ “УПОВНОВАЖУВАЛЬНА ОСВІТА”

Ідея щодо назви “уповноважена освіта” (Empowering Education) вперше з’явилася 1996 року з брошури “Освіта дівчат: порядок денний для змін” Форуму африканських жіночк-педагогів (FAWE – Forum for African Women Educationalists).

Можна погодитися, що точніший переклад має виглядати як “педагогіка, яка уповноважує”, проте, беззаперечно, існуюча назва посіла певне місце в середовищі тих, хто працюють як у неформальному (просвіта, тренінги), так і формальному (школи, університети) секторах освіти.

Враховуючи те, що неточності варто виправляти, українською мовою ми застосовуємо ще й назву “педагогіка уповноваження”. Професор КНУ ім. Т. Шевченка Олександр Пономарів запропонував українською мовою назву “уповноважувальна освіта”. На його думку, така назва відповідає як змісту програми, так і нормам української мови. В перекладах на мови країн, які також реалізують програму, застосовуються свої варіанти назв.

Важливіше, на наш погляд, те, що означає цей термін і на яких концепціях і підходах базується. Тим більше, що проблема точного перекладу існує і на інші мови.

У французькій традиції використовується штучно створене слово “увідповідальнення” (responsabilisation). В нордичній віддається перевага терміну “народна просвіта” (folkeopplysning)¹, коріння якого лежить у філософії освіти Грундтвіга (Grundtvig) і базується на припущенні, що мотивація людей у більш активне включення в життя суспільства відбувається за допомогою знання, яке вони набувають.

¹ Husa, E. (2000). Report on the Seminar “Democracy. Development Year 2000”. Copenhagen, the Nordic Council of Ministers, 23 – 24 August 1999, Doc. DECS/EDU/CIT (2000)7.

В різних контекстах “уповноваження” (empowerment) розглядається як стратегія змін для звільнення², допомога пригніченим групам³ чи намагання позбавитися політичного господарювання.⁴ Поняття постійно стикається з поняттям влади, що само по собі вже дуже суперечливе. Якщо вважати, що для влади потрібні знання, навички, власність і прийняття рішень⁵, то уповноваження максимізує знання і навички для оптимізації доступу до власності і прийняття рішень. Уповноваження виступає проти форми влади у вигляді контролю, посилюючи і заохочуючи її альтернативні форми⁶, а саме, влада співпраці і внутрішня влада.

Уповноваження розглядається як:

- процес, за допомогою якого безсилі люди, громади і організації перетворюються на більш обізнаних про динаміку влади в контексті їх власного життя;
- освітня стратегія, яка заохочує особистісний розвиток, сенс дійовості, впевненості, критичної обізнаності і максимізує внутрішній потенціал кожного індивіду;
- метод ефективного розповсюдження навчальних послуг для безсилих або виключених;
- процес індивідуальної чи групової трансформації, яка допомагає розвивати навички міжособистісного впливу і партисипаторної спроможності за допомогою вирішення проблем в групі і колективних дій;
- процес, який веде людей до сприйняття себе як спроможних і уповноважених приймати рішення;
- спосіб надання можливості людям та громадам перетворюватися на більш обізнаних щодо власних прав і відповідальності.⁷

Нижче наведені деякі з визначень “уповноваження”.

Уповноваження – це наслідок “вільного навчання”. Влада, яка не дається, але створюється всередині “Практика”, яка виникає і в яку залучаються співучні і співучениці. Теоретична база для цього відкриття забезпечується “крайне необхідним” усвідомленням того, що його висловлення – це колективна дія згідно спільно узгоджених дій. Освіта, базована на уповноваженні, зосереджується на культурній “Трансформації”, а не на соціальній адаптації.

Heaney Tom – Thresholds in Education. Issues in Freirean Pedagogy.
mailto:thea@chicago1.nl.edu

“Обмеження в освіті. Питання педагогіки Фрейре” – Том Гіні

Уповноваження – надання кому-небудь прав, дозволу діяти, говорити від чийого-небудь імені. – Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. – 2001

Уповноваження – надання комусь прав діяти від імені того, хто це доручає.

“Уроки державної мови” – “Хрещатик”, № 116, 6.09.2001

Уповноваження означає надання працівникам влади, навичок та свободи у виконанні їхніх завдань.

² S. Aronowitz, H.A. Giroux Education under Siege. (1985). The Conservative, Liberal and Radical Debate over Schooling. South hadley, Mass, Bergin and Garvey

³ P. Freire, (1970). Pedagogy of the Oppressed, New York, Continuum

⁴ S. Kreisberg, (1992). Transforming Power. Domination, Empowerment and Education, Albany, State University of New York Press

⁵ M. Foucault, (1980). Power and Knowledge, New York, Panteon Books

⁶ J. Rowlands, (1997). Questioning Empowerment. Dublin, Oxfam

⁷ Birzea, C. (2000). Education for Democratic Citizenship: A Lifelong Learning Perspective – CDCC

Spreitzer, G.M. Psychological empowerment in the workplace: Dimensions, measurement, and validation. Цит. по “Організаційна поведінка” Дон Гелрігел, Джон В. Слокум-мол., Ричард В. Вудмен, Н. Сью Бренінг

Уповноваження – припущення, що через отримані знання люди матимуть мотивацію бути активнішими членами суспільства.

Birzea Cesar. – Education for Democratic Citizenship: A Lifelong Learning Perspective. – CDCC – 2000

Уповноваження – посилення індивідуальної і колективної спроможності шляхом збільшення поінформованості й обізнаності, а також створенням нових можливостей для дій.

P. Meyer-Bish, La responsabilisation / Empowerment. Rapport final, Strasbourg, Conseil de l'Europe, 1999, Doc. CDCC/Delphes (99)4

Наведене нижче визначення уповноважувальної освіти створене спільними зусиллями учасниць і учасників програми.

Уповноважувальна освіта – це навчальний процес на засадах гендерної справедливості та ненасильства, спрямований на створення умов, за яких можна отримати навички самоорганізації групи шляхом навчання через безпосередній досвід.

ПЕДАГОГІКА УПОВНОВАЖЕННЯ І СПОРІДНЕНІ ОСВІТИ

Педагогіка уповноваження має спільні підходи з різними іншими видами освітніх програм. У взаємодії відбувається взаємне збагачення і посилення.

ФЕМІНІСТСЬКА ПЕДАГОГІКА (Feminist Pedagogy)

Теорія стосується процесу навчання – вивчення, який забезпечує такі критерії для оцінки спеціальних освітніх стратегій і технік, які дають можливість досягти цілей і наслідків курсу – подолання сексизму, расизму, класизму, гомофобії та інших деструктивних ненавистей.

ОСВІТА ПРАВАМ ЛЮДИНИ (Human Rights Education)

Освітні програми зосереджуються на вихованні культури прав людини, поваги до прав і свобод, визнанні цінності персональних змін і персональних дій.

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА (Civic Education)

Подібні програми заохочують юнь бути активними і відповідальними громадянками і громадянами. Розрізняють три основних компонента громадянства:

- цивільний компонент, який містить права, звернені до особистих свобод;
- політичний компонент, тобто право на участь у здійсненні політичної влади, право голосу і участі в парламентських інституціях;
- соціальний компонент, який відповідає правам на відповідні стандарти життя, рівний доступ до освіти, охорону здоров'я, житло і мінімальний рівень доходів.⁸

ОСВІТА МИРУ (Peace Education)

Освіта, базована на концепціях миру, і покликана підвищувати рівень толерантності в суспільстві, повагу права на життя та вміння вирішувати конфлікти мирними шляхами.

⁸ Marshall, T.H. (1950). Citizenship and Social Class, Cambridge University Press

ПРАВОВА ОСВІТА (Law Education)

Підвищення правової культури та ознайомлення з основними правовими аспектами життя країни є складовою більш загальних освітніх програм, а також і самостійними програмами (Практичне право – Street Law).

ГЛОБАЛЬНА ОСВІТА (Global Education)

Така освіта торкається різних форм існування і походження поведінки людей в світі. Інститут глобальної освіти (заснований 1984 року) так формулює свою мету – “допомогти спів-творити такий світ, в якому достатньо миру і продуктів для життя, де існує екологічна відповідальність, де панує соціальна справедливість і де індивіди досягають найвищого рівня самореалізації в суспільстві співпраці.”

ІНТЕРКУЛЬТУРАЛЬНА ОСВІТА (Intercultural Education)

Шляхи взаємодії культур, суспільств і соціальних угруповань розглядає така освіта. Нині рівень мультикультуралізму і культурної різноманітності значно вище в усіх країнах, а це вимагає більше звертати увагу, зокрема, на права меншин та їхню інтеграцію у життя суспільства.

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ (Critical Thinking)

Мета програми – впроваджувати у шкільну практику стратегії викладання, які допомагають школярам і школяркам осмислювати прочитане, виявляти самостійність у питаннях самоосвіти, розуміти логіку аргументів, вчитися уважно слухати співрозмовника, впевнено вести дискусії та приймати виважені рішення.

ДЕБАТИ (Debates)

Програма спрямована на допомогу в отриманні навичок публічних виступів, в тому числі в веденні дискусій у різних формах.

КРОК ЗА КРОКОМ (Step by Step)

Програма має на меті забезпечення рівного доступу до якісної освіти всіх дітей з активним залученням сімей та місцевих громад в освітній процес, що в цілому сприятиме процесам гуманізації та демократизації системи освіти.

Є й інші напрямки в освіті – соціальна, моральна, екологічна освіти; освіта для розвитку, тощо.

Підходи педагогіки уповноваження можуть бути використані як метод при впровадженні будь-якої з перелічених вище програм. В свою чергу, педагогіка уповноваження набуває нової глибини і широти, вбираючи в себе нові теми і галузі.

ЗАСАДИ ПРОГРАМИ

Педагогіка уповноваження базується як на теоріях, так і на практиці щоденного життя, і містить:

- концепції і дефініції;
- пілотні проекти (моделі);
- систему навчання і підтримки тих, хто навчає.

Концепції і дефініції мають виробляти і визначати схеми уявлень та ідей, прийнятну термінологію, а також визначати необхідні навички для реалізації їх у життя.

Пілотні проекти намагаються визначати, вивчати, порівнювати і розвивати конкретні моделі партнерства в освіті (школи, батьки, змі, державні органи влади).

Система навчання і підтримки займається методами і шляхами вивчення, викладання, виховання для обміну інформацією і досвідом, а також для створення можливості для рефлексій і дискусій.

Ключовими вимірами освіти уповноваження можна назвати знання (концепції і цінності), навички, ставлення і відповідні дії.⁹

Знання і розуміння ключових концепцій та їх взаємозв'язків у контексті швидких змін в світі:

- свобода;
- справедливість;
- рівність;
- гідність;
- не-дискримінація;
- права;
- відповідальність.

Навички:

- активне слухання і комунікації;
- аргументоване аналітичне мислення;
- навички з розв'язання проблем;
- гендерна справедливість;
- здатність до співробітництва;
- робота в команді;
- міжгрупове спілкування;
- ведення переговорів і медіацій;
- відстоювання позиції.

Ставлення і цінності:

- емпатія і солідарність;
- відкритість і зацікавленість;
- відповідальність за власні дії;
- справедливість;
- віра в індивідуальні гідність, свободу, добробут;
- мирні переконання;
- гендерна чуйність;
- демократичні принципи;
- повага до різних культур та їхнього внеску в життя людства.

Педагогіка уповноваження може впроваджуватися в різних формах. Визначається три види впровадження освіти¹⁰:

- формальна освіта (formal education) (регулярне структуроване навчання в рамках освітньої установи з видачею визнаного документу, з хронологічно визначеним переходом від нижчого ступеня до вищого);
- неформалізована освіта (non-formal education) (навчання поза формальною системою освіти, яке не закінчується отриманням визнаного документу);
- неформальна освіта (informal education) (незаплановане навчання, яке може бути отриманим від сім'ї, знайомих, однолітків, змі, тобто від оточення; здійснюється нерегулярно в контексті життя кожної людини).

⁹ Duerr, K., Spajic-Vrkas, V., Martins, I.F. (2000). Strategies for Learning Democratic Citizenship, CDCC

¹⁰ Th. J. La Belle, (1982). Formal, Nonformal and Informal Education: A Holistic Perspective of Lifelong Learning. International Review of Education, vol. 28, nr. 2

Освіта уповноваження може впроваджуватися через такі схеми:

- формальний навчальний план (як окремий предмет, інтегровані підходи чи теми);
- неформалізований навчальний план (позакласова й позашкільна робота, організована школою і пов'язана з формальним планом);
- неформальний навчальний план (впровадження через спорадичні заняття і прихований план).

Схеми навчання педагогів, запропоновані освітою уповноваження, мають такі переваги:

- заохочують рефлексії освітньої практики;
- сприяють розвитку програм всередині школи;
- використовують можливості неформального навчання і прихованого навчального плану;
- заохочують контакти з місцевою громадою;
- використовують широку різноманітність тренерів (молодь, активістки й активісти прав людини, науковці й науковки гендерних студій, змі тощо);
- покладаються на соціальне партнерство.

Нині традиційні ролі і кваліфікація педагогів мають суттєво змінитися¹¹:

- ізольовані на інтердисциплінарні знання;
- лінійний і статичний на множинний і динамічний навчальний процес;
- пізнавальні на освітні цілі зі складною структурою.

Деякі автори і авторки називають школи нового типу адаптивними. Ми більше схиляємося до того, щоби називати їх трансформаційними. Адаптивний тип, як такий, що здатний пристосуватися, на наш погляд, має конотації нерівноправної взаємодії і зберігає елементи підлеглості і підпорядкування, хоча опис адаптивних шкіл більше відноситься до того, що можна назвати трансформаціями, коли школа намагається “допомогти людині змінитися або навчитися жити з тим, що не піддається зміні”¹².

Трансформація “...не зупиняється лише на тому, щоби додати і відсвяткувати різноманітність. Вона вимагає, щоби ми зробили щось з цим досвідом, цією різноманітністю, щоби остаточно зрозуміти ціле. Це вимагає, щоби ми додали, знищили, децентрували, переглянули і реорганізували з метою трансформації нашого навчального плану для цілісності і повної включеності, відображеної в змісті, методології, педагогіці.”¹³

Відмінності адаптивної і традиційної шкіл

Капустин Н.П. (2001), Педагогические технологии адаптивной школы. – М.: Академия

Традиційна школа		Адаптивна школа	
Учитель чи вчителька	Учень чи учениця	Учитель чи вчителька	Учень чи учениця
1	2	3	4
1. Суб'єкт навчання, інформатор	Об'єкт навчання, отримує інформацію	Організатор пізнавальної діяльності учнів	Суб'єкт навчання. За допомогою вчительки чи вчителя сам чи сама оволодіває знаннями

¹¹ Duerr, K., Spajic-Vrkas, V., Martins, I.F. (2000). Strategies for Learning Democratic Citizenship, CDCC

¹² Парслоу, Ф., (1996), Обучение искусству опроса и действия. В Что такое социальная работа., К., АПУ

¹³ Fiol-Matta, L. (1993). Litmus Tests for Curriculum Transformation. Cited by Women's Studies Quarterly, V. XXI

2. Активний чи активна під час всього уроку	Як правило, пасивна чи пасивний. Головне - запам'ятовування фактів	Спрямовує пізнавальний процес, забезпечує самостійну діяльність учнів у межах соціальної взаємодії	Включається в активний процес мислення
3. Домінує авторитетний стиль стосунків в основі суб'єкт-об'єктних відносин	Конформістська позиція	Домінує демократичний стиль стосунків, в основі – співпраця, кооперація	Активні учасники чи учасник педагогічного процесу, в якому самореалізується та самостверджується
4. Відповідає за процес навчання і його результати	Не повністю усвідомлює власну відповідальність за результати навчання	Поділяє відповідальність за результати навчального процесу з учнями та ученицями	Включені у відповідальність за результати навчального процесу, усвідомлюючи їхню значимість для свого просування та розвитку
5. Домінує зовнішнє стимулювання	Відсутність зацікавлення до навчання (від 3% у 1-му класі до 60% у 9-му класу)	Забезпечується мотиваційне навчання	Домінує внутрішня мотивація
6. Панують інформативні методи	Обмежується репродуктивним відтворенням матеріалу	Забезпечується мотиваційне навчання	Домінує внутрішня мотивація
7. Не приділяється уваги самоаналізу, рефлексії	Не аналізує власну розумову діяльність	Використовує рефлексивне управління пізнавальною діяльністю	Включається до самоаналізу, самооцінку розумової діяльності

ТЕОРІЇ НАВЧАННЯ І ПІДХОДИ ПЕДАГОГІКИ УПОВНОВАЖЕННЯ

Педагогіка уповноваження, як самокерована групова робота, базується на філософсько-етичній концепції ненасильства.

Умовно можна виокремити такі напрямки в сучасній філософсько-етичній літературі:

- ненасильство як моральний принцип взаємодії людей, як ставлення людини до людини;
- ненасильство як форма суспільно-політичної боротьби;
- ненасильство як ставлення людини до природи, до всього живого;

- ненасильство як один із способів вирішення глобальних проблем людства.¹⁴
Ми розглядаємо ненасильство як моральний принцип взаємодії людей, який може допомогти розв'язати глобальні проблеми людства.

Як прикладна дисципліна, педагогіка уповноваження використовує знання, запозичені з інших дисциплін, таких як педагогіка, філософія, етика, логіка, історія, правознавство, психологія, фізіологія, політологія, соціологія, менеджмент. Право цієї дисципліни на *унікальність* обумовлене тісним взаємозв'язком цих знань, що її утворили, а також розглядом всіх знань з відповідних дисциплін скрізь парадигму гендеру з наступною деконструкцією.

Особливу увагу програма приділяє розумінню *змін*:

- Що веде до змін? Які фактори сприяють чи перешкоджають змінам?
- Типи змін (звичайні – незвичайні, очікувані – несподівані).
- Рівні змін (здійснена людиною, обумовлена природою; в державі, суспільстві, організації, групі, сім'ї, особистості; соціальна, політична, культурна, економічна, психологічна).
- Стадії змін.
- Результати змін (позитивні, несприятелі).
- “Витрати” змін.
- Як люди долають невдачу, яка виявилася результатом змін?
- Як люди долають втрати, які є одним з результатів змін?

Таке розуміння змін притаманне соціальній роботі.¹⁵

В розрізі інших дисциплін, як підґрунтя, розглянемо лише посилення на філософію, педагогіку, психологію та соціологію та їхні взаємозв'язки.

Одним з таких посилень може вважатися критична теорія (critical theory), яка відповідає роботі групи соціополітичних аналітиків, яких асоціюють з Франкфуртською Школою. Серед інших, це Адорно (Adorno), Горкгаймер (Horkheimer), Вальтер Бенжамін (W. Benjamin), Маркузе (Marcuse) і Габермас (Habermas). Вони висловлювали ідею про більш справедливе суспільство з людьми, які самі уповноважені контролювати своє культурне, економічне і політичне життя. Вони аргументували, що ці цілі можна досягнути лише через звільнення – процес, за допомогою якого пригнічені й експлуатовані люди перетворюються на людей уповноважених і сильних, спроможних трансформувати свої власні обставини власними силами і для себе самих. Тому педагогіка уповноваження називається трансформаційною, а не адаптивною, як часом зустрічається в інших авторів¹⁶. На наш погляд, поняття адаптивності несе в собі більше пристосування а не рівноправної співпраці з іншими дієвими особами зовнішнього світу.

Такі положення Франкфуртської Школи були названі “критичною теорією”, бо коріння звільнення розглядалося в самосвідомій критиці (ми називаємо це аналізом), яка проблематизує всі соціальні стосунки, зокрема, такі, що знаходяться всередині дискурсивних практик влади.

Засади критичної теорії використовуються в багатьох освітніх підходах і технологіях, але найвідомішим можна назвати ім'я Паоло Фрейре (Paulo Freire). Він дав поштовх до назви “критична педагогіка”. Анрі Жиро і Майкл Еппл (Henry Giroux and Michael Apple) дали чудову теоретичну картину природи і дії критичної теорії в їх роботах щодо політичного, інституційного і бюрократичного контролю знань, тих, хто вчаться, і тих, хто вчать.

¹⁴ Ситаров В., Маралов В. (1998). Проблема ненасилія в релігійних, філософсько-етических, педагогічних концепціях. – К.: Педагогіка толерантності, № 3 – 4

¹⁵ Рамон Ш. (1996). Концептуальні рамки соціальної роботи. – Що таке соціальна робота. – К

¹⁶ Капустин Н. (2001), Педагогічні технології адаптивної школи. – М.: Академія

Говорячи про педагогіку уповноваження як про педагогічну технологію і її застосування в загальноосвітній практиці, її можна описати як загальнопедагогічну. Тобто це може поширюватися на цілісний освітній процес (в регіоні, закладі, стадії навчання). Тут педагогічна технологія синонімічна педагогічній системі: в неї містяться сукупність цілей, змісту, засобів і методів навчання, алгоритм діяльності суб'єктів процесу.

Філософські основи технології уповноваженої освіти базуються на гуманізмі, як системі поглядів, яка визнає цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і прояв всіх здібностей. Ця система вважає благо людини критерієм оцінки соціальних явищ, а принципи рівності, справедливості, людяності – бажаною нормою відносин у суспільстві.

Щодо концепції засвоєння соціального досвіду, то найближче для опису програми належить асоціативно-рефлекторна концепція навчання, яка спирається на основні уявлення про умовно-рефлекторну діяльність головного мозку, описані І.М. Сеченовим та І.П. Павловим. Згідно цій теорії, засвоєння знань, формування навичок і вмінь, розвиток особистісних якостей людини є процес освіти в його усвідомленні різних асоціацій – простих і складних.

За Ю.А. Самариним, всі асоціації діляться на:

- “локальні” – зв'язок між окремими фактами (сприйняттям) безвідносно до системи даних явищ;
- “приватносистемні” – місток від сприйняття до уявлень і понять;
- “внутрішньо-системні” – забезпечення систематизації асоціативних рядів в єдину систему в межах теми, предмету, тощо;
- “міжсистемні” або “міжпредметні” асоціації.

Об'єднання асоціацій в системи відбувається в результаті аналітико-синтетичної діяльності.¹⁷

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ РОБОТИ В ГРУПІ

З принципів починаються курси педагогіки уповноваження, з них починається кожне заняття, ними сповнене життя тих, хто здійснює програму. Розмова про принципи відноситься до структурних вправ, які обрамляють собою зустрічі на базі педагогіки уповноваження і створюють схему, яка посилює програму і людину, яка в ній працює.

Процес постійної трансформації програми, в силу її відкритості, відображений і в принципах. Спочатку (1996 – 2001) принципи називалися правилами. Але на одному з тренінгів, при обговоренні їх різноманітних аспектів, виникли питання – що це: правила чи принципи? Чи не несуть в собі правила більш жорсткий зміст і обмеження? Була висловлена думка, що наші основні підходи, які приймаються всією групою на початку спільної роботи, це – принципи. В подальшому, на запитання: це правила чи принципи – групи завжди відповідали, що, за змістом, духом програми, внутрішнім відчуттям – це принципи. А основна різниця між правилами і принципами була визначена так: правила – це чіткі інструкції згори, а принципи – це спільна домовленість.

Словники не завжди чітко розрізняють правила і принципи, проте, в багатьох мовах значення все ж різняться. Існує значна дистанційованість слова "принципи" від домінальних моделей мислення і поведінки та його конотаційна скерованість на добровільність та свободу вибору.

Проте існує також інша позиція про те, що правила теж можуть бути прийняті спільно. А принципи – це закономірності, які лягають в основу технології навчання.

Ще один погляд базується на тому, що спочатку треба приймати правила, які з часом можуть перетворитися на принципи. Це буде відображувати і процес розвитку програми, в якій спочатку ці положення називалися правилами, а згодом перетворилися на принципи.

¹⁷ Селевко, Г., (1998), Современные образовательные технологии, М., Народное образование

Все описане вище варто врахувати при подачі принципів (чи правил), особливо, вперше в групі.

Кілька визначень принципів.

*Основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.*¹⁸

*Особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось.*¹⁹

*Переконання, норма, правило, якими керується хто-небудь у житті, поведінці.*²⁰

Основні принципи мають глибокий сенс, а тому – дуже великий вплив на аудиторію. Навчитися дотримуватися принципів не лише під час занять, а у повсякденному житті – дуже важливо як для тренерів, так і для тих, хто тренуються. Кожне положення принципів змістовне, а тому дуже важливою є послідовність їх подання.

Перші чотири принципи подаються в послідовності, яка наведена в посібнику; наступні три – у вільному порядку; завершує перелік принцип чуйності (чутливості, сенситивності) до різноманітності. Він, як кажуть, останній в списку, але не останній за значенням.

ПРИНЦИП ПЕРШИЙ : ПРИХОДИТИ ВЧАСНО

Дисциплінованість важлива не лише стосовно себе, а й тих, хто нас оточують. Свобода – це усвідомлена необхідність; усвідомлена необхідність поважати право інших не втрачати час на очікування тих, хто приходить пізніше.

Хто встає раніше – доходить далі. (Молдовське прислів'я)

Зайцю, який встав рано, не страшний вовк. (Грузинське прислів'я)

НАСТУПНЕ: БУТИ ПОЗИТИВНИМИ

Позитивне налаштування створює дружню безпечну атмосферу, яка уможлиблює подальше уповноваження. Позитивне ставлення до себе і до інших веде до конструктивізму, запобігає руйнівним процесам.

Хорошим, добрим словом навіть змію можна витягнути з нори. (Таджицьке й узбецьке прислів'я прислів'я)

Краса врятує світ. (Ф. Достоевський)

ДАЛІ: НЕ КРИТИКУВАТИ

Різниця в думках і позиціях виходить не з різниці в якостях, характеристиках, але і в засобах відображення однієї й тої же реальності. Згадаймо індійську притчу про сімох сліпців, які доторкнулися слона з різних кінців. Суперечка семи сліпців триває довічно...

Ніхто не знає істини, кожна людина знає лише її частину, при цьому частини ці різні. Але в суперечці ми часом схильні думати, що наша думка єдина, правильна і найкраща. Тому думка іншої людини повинна бути невірною, поганою і бути інакше не може. Ми також хочемо змінити позицію інших, хочемо, аби інші визнали нашу правоту. Така позиція проявляється в формі біполярного мислення. Це схематичний спосіб, який передбачає дві оцінки: добрий – поганий, білий – чорний, нормально – аномально. Біполярне мислення призвело до того, що бути нормальним означає бути добрим і правим, а ненормальним – бути неправим і поганим. Ми настільки звикли до цього, що в кожному конфлікті хтось повинен бути “винним”. Говорячи і вчиняючи так, ми забуваємо, що можливий ще і третій, четвертий шлях, вибір.

¹⁸ Бусел., В.Т. (2001) Великий тлумачний словник сучасної української мови. К., Перун

¹⁹ Там же

²⁰ Там же

Багато уваги цьому принципу приділяв М. Вебер.

Здатність *розрізняти* знання та оцінки судження і виконувати свій науковий обов'язок – бачити істину, віддзеркалену у фактах, – та обов'язок практичний – відстоювати свої ідеали, – ось те, у чому ми хотіли б бачити найближче своє завдання. (“Об'єктивність” соціально-наукового пізнання)²¹

Отже, зміст дискусій щодо *практичних* оцінок (для самих *учасників* таких дискусій) може полягати ось у чім:

а) у визначенні тих останніх внутрішньо “послідовних” ціннісних аксіом, на яких ґрунтуються протилежні один одному погляди. ...

б) в дедукції для *оцінювальної* позиції тих “наслідків”, які впливатимуть з певних останніх ціннісних аксіом, якщо керуватися ними – і тільки ними – при практичній оцінці фактичного стану справ. ...

в) у виявленні тих *фактичних* наслідків, які матимуть місце при здійсненні практичної оцінки тієї чи іншої проблеми. ...

г) потреба у висуненні *нових* ціннісних аксіом та постулатів, що з них випливають...²²

Якщо виникатимуть складнощі, при прийнятті цього принципу, можна попросити спробувати прийняти його, бодай, на час тренінгу, повернувшись до важливості такого підходу і в житті в цілому, пізніше.

Не судіть, щоб вас не судили; бо яким судом судите, таким і вас будуть судити, і якою мірою міряєте, такою і вам відміряють. (Новий Завіт, Матей, 7, 1 – 2)

Кожна людина має свою правду, але хто дійсно знає, що таке правда? (Ромське прислів'я)

Чорта бий – чорта виб'єш. (Українське прислів'я)

Зла людина подібна на вугілля: якщо не пече, то чорнить тебе. (Анахарсіс Скіфський)

Бачачи пороки інших, розумна людина позбавляється своїх. (Публій Сир)

ГОВОРИТИ КОРОТКО І НЕЧАСТО, НЕ ПЕРЕБИВАТИ, ГОВОРИТИ ПО ЧЕРЗІ

Дбаючи про свою свободу, не слід забувати про свободу і права інших сказати в комфортній атмосфері (без зайвого галасу), встигнути це сказати і почути думку і позицію інших.

Говорити рідко, не завжди і не всюди. (Таджицьке прислів'я)

Довга промова – бідність людини. (Молдовське прислів'я)

ДОБРОВІЛЬНІСТЬ

Кожна людина має право виконати вправу або утриматися від її виконання. Раніше цей принцип так і звучав як попереднє речення, проте в умовах невисокої особистої активності, часто заниженої самооцінки, яка просто не дає декому відкрити рота, ми вирішили замінити його подібним за змістом, але м'якшим за формою.

Можна привести коней на водопій, але не можна примусити їх пити. (Англійське прислів'я)

Бачили очі, що купували – з'їжте, хоч повилазьте. (Українське прислів'я)

Інші можуть тобі порадити, вказати шлях, але стати людиною ти мусиш сам (чи сама). (Ромське прислів'я)

ПЕРСОНАЛІЗАЦІЯ

Дотримання цього принципу допомагає людині уникати стереотипів в своєму мисленні, мовленні, діях, а також виявляти стереотипність в інших людях. Ми майже ніколи не

²¹ Вебер, М. (1998), Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. К., Основи

²² Вебер, М. (1998), Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. К., Основи

маємо права говорити, що “всі діти...”, “всі люди...”, “всі жінки...”, “всі чоловіки...”. Для цього ми мали би опитати ВСІХ дітей, людей, жінок, чоловіків ... і спитати, чи насправді вони так думають чи діють.

Людина – це цілий світ. (Узбецьке прислів'я)

Ми не безліч безликих “я”. (В. Симоненко)

Бо ти на землі – людина, і хочеш того чи ні – думка твоя єдина, вчинки твої одні. (В. Симоненко)

Одна жінка часом сильніша за тисячу чоловіків. (Й. Вондел)

КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ

Плітки, неправильне переформулювання, обговорення чужих справ є часто причиною або початком конфліктних ситуацій. Відсторонення або, мовою міжнародних документів, «невтручання у внутрішні справи держав» є важливою складовою навчання.

Якби ти мовчав – лишився б філософом. (Молдовське прислів'я)

Не розповідай таємницю другу, бо в друга є друг. (Таджицьке прислів'я)

Навіть часник не видасть свій запах. (Грузинське прислів'я)

ЧУТЛИВІСТЬ (ЧУЙНІСТЬ, СЕНСИТИВНІСТЬ) ДО РІЗНОМАНІТНОСТІ

Термін “гендер” зустрічає опір як в англійських, так і в інших мовних середовищах. Перекладачі і перекладачки, які не ознайомлені з термінологією, перекладають його інколи як “загальний”, «належний роду». Мова й культура будують одна одну, тому наші висновки занадто глибоко вкорінені, щоб термін, який описує можливість змін та урізноманітнювання жіночих та чоловічих ролей, був введений так швидко!

Чутливість (чуйність, сенситивність) до різноманітності (зокрема, гендерна) має проявлятися в мові, ставленні до себе та інших, підходах.

Це постійний акцент на слововжитку: активному вживанню обох родів іменників, а також творення нових форм іменників, які не мають обох родів (наприклад, колега – колежанка, директор – директорка). За висловом Оксани Забужко, "диктуючи нам норми мислення, мова водночас задає і правила поведінки"²³. Отже, пошук моделей включення як жіночого, так і чоловічого досвіду за допомогою мовленнєвих форм, використовуваних у змішаних групах, пошук моделей окреслення та наголосу на специфічно жіночому досвіді навіть за відсутності чоловіків призвело, з одного боку, до потужного розвитку словотворчих моделей української мови, а з іншої, є вираженням самоповаги й усвідомленої та нормалізованої поваги, а також підвищеної сенситивності до Іншого та цього особистісного чи загальнокультурного досвіду.

Не треба лінуватися сказати «учасники й учасниці», якщо йдеться про групу, до якої імовірно належать і жінки, і чоловіки. Намагайтеся використовувати закінчення жіночого роду в іменниках, які його мають або хоча б, закінчення в дієсловах жіночого роду, якщо іменник загального роду і іноземного походження - «тренер сказала».

Будьте чутливими до будь-яких узагальнень, які стосуються жіночих і чоловічих ролей в суспільстві. Застосовуйте «принцип дзеркала» - якщо говорять, наприклад, «Я, як справжній чоловік, маю допомогти вам нести сумку», можна відповісти, що «Я, як справжня жінка, хочу нести її сама» тощо.

Описати всі випадки гендерної чутливості (чуйності, сенситивності) неможливо, але ми маємо вчитися відчувати, коли ситуація має бути виправлена як гендерно незбалансована, а коли може залишитися такою ж, бо не має відношення до гендерних ролей, ідентичностей, структур.

Світ відкритий кожному і кожній. (Ромське прислів'я)

²³ Забужко, О. (1999). "Мова і влада". У кн.: Оксана Забужко. "Хроніки від Фортінбраса: Вибрана есеїстика 90-х". К.: "Факт"

Три речі є до вподоби Богу і людям: згода братів, милосердя до ближніх і згода між чоловіком та дружиною. (П. Могіла)

Хороше суспільство може бути створене лише чоловіками і жінками, які виховані так, щоби стати розумними в своїх почуттях, думках і діях, щоби не мати потягу до брехні чи злочинів і користуватися простою і гідною мовою правди. (Р. Оуен)

Важко скласти щастя чоловіка, прирікаючи на страждання жінку. (В. Гюго)
У доброго подружжя – дві душі, але одна воля. (М. де Сервантес)

МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ГЕНДЕРНІЙ СЕНСИТИВНОСТІ

Окрім згаданих вище принципів роботи, можна навести й інші важливі складові методології впровадження гендерної сенситивності.

«Спіраль» пізнання

Враховуючи те, що гендерні ролі, стосунки, структури під впливом гендеру формувалися тривалий час, їхнє реформування не може відбутися миттєво і швидко. Те ж саме має бути відображено і в освітньому процесі. Уповноважувальна освіта – це програма, яка має на меті радикальні цілі, але помірковані, «м'які», гнучкі, пластичні методи її досягнення. Тому і розмова про таку тему, як гендер відбувається від простого до складного, від конкретного до абстрактного з постійним поверненням до узгодженого попереднього знання, досвіду, навичок.

Шлях через індивідуальний досвід

Розмова про гендер завжди базується на індивідуальному досвіді, сприйнятті, знанні, бо всі люди є чоловіками чи жінками, тому у ВСІХ (і це не буде порушенням принципу персоналізації) є власний гендерний досвід. Він може як заважати, так і допомагати на шляху до гендерної сенситивності. Ми вважаємо в уповноважувальній освіті, що в кожній людині є свої двері до гендерної чутливості, і тренери мають допомогти їх знайти тим, хто займається за програмою. Тому в різних вправах приділяється багато уваги саме згадуванню, конструюванню, рефлектуванню та аналізу власного досвіду. Всі інші методологічні підходи уповноважувальної освіти дають можливість змінювати своє ставлення менш болісно без того, щоби бути загноєними у глухий кут.

Поєднання гендерних підходів, теорій, концепцій з іншими

Трансценд, теорія ярликів, теорія соціальної ідентичності – всі ці теорії і підходи дають можливість створювати ширше коло визначень, зрозумілих, близьких та прийнятних для багатьох. Вони дають можливість краще зрозуміти взаємозалежність гендеру з іншими «негендерними» сторонами нашого життя – конфліктами, структурним і культурним насильством, «скабками» соціальних ідентичностей тощо. Така взаємопов'язаність допомагає і тренерам, і тренувемим глибше і всебічніше опанувати і прийняти концепцію гендеру.

Так звана теорія ярликів, яка частіше застосовується для розуміння природи злочинності, наголошує на тому, що ярлики навішують, як правило, люди, які презентують сили закону та порядку або наділені повноваженнями накидати іншим точно визначені правила конвенційної моралі. Таким чином, ярлики, що позначають категорії девіації, є виявом структури влади в суспільстві. Загалом кажучи, правила, з погляду яких визначається девіація, формулюються багатими для бідних, чоловіками для жінок тощо. Коли дівчина або жінка чи хлопець або чоловік здійснюють вчинок поза рамками їх гендерної

стереотипної поведінки, на них клеять ярлик. Е.Лімерт²⁴ (Lemert, E.) називає перший акт переступу первинною девіацією. Вторинну девіацію ми спостерігаємо тоді, коли індивід приймає ярлик і починає дивитися на себе як на девіанта чи девіантку. У випадку гендерної соціалізації, можна бачити, що це веде до невпевненості, нерішучості, низької самооцінки. При чому це спостерігається як в жінок, так і чоловіків. Подібні наслідки можна спостерігати і в досвіді представників і представниць етнічних і релігійних меншин, а також в інших маргінальних груп.

Аналіз ризиків стереотипів

Всебічний розгляд різноманітних феноменів, зокрема, стереотипів, дає можливість детальніше зрозуміти їхню структуру, потенційні ризики не лише для групи, про яку існують ті чи інші стереотипи, але й про групу, яка, начебто, не належить до сфери впливу стереотипних уявлень. Такий аналіз допомагає також побачити, що стереотипи ризиковані для всіх і їхні наслідки можуть бути однаковими навіть за наявності різних причин виникнення таких наслідків.

“Принцип дзеркала”

“Принцип дзеркала” – назва умовна. Сам принцип щільно пов’язаний з реверсією (зміною) ролей і соціальною деролізацією (виходом з ролі). З нашого досвіду, цей аспект відсутній в інших відомих школах інтерактивного і партисипативного навчання. Ми прийшли до цього на базі власного досвіду з перших років впровадження програми, але цьому є підтвердження інших теоретиків і практиків, правда, в дещо іншій галузі. Свого часу Пилип Зімбардо²⁵ прийшов до висновку, що на поведінку впливає радше сама природа атмосфери, ніж особистісні характеристики учасників та учасниць експерименту, в якому конструюється якась вигадана реальність. В його випадку мова йшла про уявну в’язницю, проте, на наш погляд, в’язниця – це лише один приклад структурного насильства, а їх безліч, особливо, коли ми говоримо про гендерне насильство. Саме прикладом структурного насильства вважається патріархальність - з чоловіками на чолі і з жінками на нижчих позиціях.²⁶ А всередині людської істоти це непряме, ненавмисне, внутрішнє насильство проявляється в структурі особистості.

Деролізація

Структури роблять людей маленькими, неважливими, не здатними приймати рішення і знімають з них відповідальність. Насильство виникає навіть тоді, коли немає намірів завдати шкоди. Свобода, добробут та ідентичність жінок і чоловіків як базові людські потреби не задоволені повною мірою. Починаючи з раннього віку, соціалізація дівчаток обмежує їх іграми “в майбутній дім”, в той час як перед хлопчиками – весь світ.

Тому деролізація важлива для людини в порядку її свідомого звільнення від ролей, які суспільство засобами структурного насильства накидає на цю людину окремо чи на групу, яку вона презентує, в цілому.

За допомогою виконання чужої ролі можна також досягти більш терпимого ставлення до протилежної точки зору, бо в процесі програвання ролі людині доводиться публічно відстоювати позицію, з якою вона раніше, можливо, була не згодна, або відчувати досвід, якого раніше не знала. За деяких умов рольова гра, яка вимагає активного конструювання

²⁴ Lemert, E., (1972), Human Deviance, Social Problems and Social Control, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall

²⁵ Zimbardo, Ph. (1972). Pathology of imprisonment. Society, 9

²⁶ Galtung, J. (1998). TRANSCEND: Conflict transformation by peaceful means. A Manual Prepared for the United Nations Disaster Management Training Program

своєї ролі та імпровізації, здатна більш ефективно змінювати установки, ніж пасивне сприйняття переконань.²⁷

Комплексний розгляд різних сторін і аспектів життя

Програма звертається до різних сфер суспільного життя, розглядаючи їх як по «горизонталі» (економіка, освіта, політика тощо), так і по «вертикалі» (ієрархії, влада, структури тощо). Все це допомагає кожній і кожному знайти ситуації, випадки, аспекти, які відображають власний досвід, а його роль в опануванні гендерних концепцій неможливо применшити.

²⁷ McQuire, W.J. (1985). Attitudes and attitude change. In G. Lindzey and E. Aronson (Eds.), Handbook of social psychology: Volume II (3d ed.). New York: Random House

Незважаючи на досягнення та тривалу історію уповноважувальної освіти, програма не оцінювалася за критеріями зміни знань, навичок та ставлення тренерів та тренуємих. Проведені раніше оцінювання (2002, 2004 роки) мали локальний характер.

Заплановане оцінювання має на меті описати загальний характер змін в розрізі обраних критеріїв.

Одним з таких критеріїв є перелік основних компетентностей, визнаних українською педагогікою як ознака ефективності освітнього процесу.

Для дослідження обрано якісний метод. Метою якісного дослідження є якомога повне документування й інтерпретування всієї повноти всього, що колись було вивчено в окремих контекстах з позиції чи схеми стосунків людей.

Серед використаних технік – фокус-група з тренерками-організаторками (1) та глибинні інтерв'ю (23).

Серед опитаних 19 жінок і 4 чоловіки. Опитані представляють такі групи в розрізі формату програми –

- тренерки-організаторки (поводять тренінги і займаються організаційними питаннями);
- адміністрація освіти;
- батьки;
- донори;
- тренуємі (молодь учнівського і студентського віку).

Фокус-група мала на меті дослідити як успіхи, так і прорахунки програми з позицій її змісту, методологій викладання, організації процесу та пошуку фінансування для досягнення мети. Досліджувалися чинники, які сприяли і перешкоджали впровадженню програми. Окремою темою була розглянута проблема менеджменту – як загального, так і на різних мікрорівнях.

Питання глибинних інтерв'ю зверталися як до проблем, що розглядалися у фокус-групі, так і до аспектів, релевантних визначенню складових компетентностей. При цьому це стосувалося як безпосередніх результатів, які позначалися на учасницях і учасниках, так і ширшого опосередкованого охоплення різних груп. Важливою складовою інтерв'ю було визначення змін, пов'язаних зі ставленням до гендерної проблематики, бо уповноважувальна освіта починалася і діяла як програма, спрямована на виховання чутливості до різноманітності і поваги рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків.

Всі опитувані дали згоду на те, щоби інтерв'ю з ними були оприлюднені. Наведені уривки подаються в тексті без посилань. Список «уповноважених», тобто тих, хто поділилися своїми думками, ідеями, враженнями про програму, наводиться в Додатку 1.

Усна самооцінка у вигляді рефлексій під час і після тренінгу, а також проведення опитувань після занять, структурні вправи «Очікування» і «Підсумки» допомагають регулярно здійснювати моніторинг, але цього недостатньо, щоби в перспективі оцінити тенденції, впливи і охоплення уповноважувальної освіти.

Перелік ключових компетентностей, визначений українськими педагогами (За матеріалами дискусій, організованих в рамках проекту ПРООН «Освітня політика та освіта «рівний – рівному», 2004 р.) (Додаток 2), ліг в основу аналізу за даними опитування. Він дає можливість порівняти підходи формальної освіти з наслідками програми, яка почалася як неформальна ініціатива громадської організації. Аналізується також інструментарій програми, якій дає можливість досягти результатів, що описуються.

Заняття уповноважувальною освітою допомагають опанувати основні знання, вміння і навички, наведені в переліку (див. додаток).

1. Уміння вчитись

Сучасне суспільство, яке часто розглядають як, так зване, знаннєве, вимагає, насамперед, вміння вчитися, а не просто отримання певного набору статичних знань. Цей процес можна назвати «знаннями в розвитку». Він складається з трьох компонентів: власне знання, знання в суспільстві і знання в політиці.

«...це курс, який формує комунікативні, спеціальні навички, що дозволяють успішніше вчитися з загальноосвітніх дисциплін».

«Якщо люди взагалі не люблять учитися і не всмоктують в себе корисну інформацію, то їм нема сенсу ходити не лише на уповноважувальну освіту, але й тренувати в собі почуття, бажання до навчання».

Як видно, це швидше говорить про підвищення власної вмотивованості, саме підвищення, а не народження.

«...те, що я дізналася, підштовхнуло мене до ширшого кола проблем. Немає межі різноманітностям, які нас оточують. І розуміння Іншого (не як готовність перейти на позицію) є найактуальнішим питанням сьогодення. А от комунікація стає дієвим операційним процесом і досить раціональним, що формує цінності за умов відсутності монополії на знання істини».

Уповноважувальна освіта розглядається як інструментарій для опанування вмінням вчитися.

«Я почала глибше аналізувати, працювати крок за кроком по методичному матеріалу і читати...»

«...я навчилася синтезувати набуті знання».

Аналіз і синтез доповнюють одне одне і посилюють вміння вчитися.

«Програма навчила постійно вчитись».

Безперервність освіти визнається нині як важлива запорука прогресу суспільства, яке змінюється дуже швидко.

«Тепер для себе я вирішила, що перед тим, як їхати в країну, де основна релігія мусульманська, треба щось дізнатися. Я тоді поїхала, я не була підготовлена. Так, я чула щось. На сьогодні я розумію, що просто чути щось – це дуже мало. Потрібно було якусь літературу почитати. Звичайно, все перечитати дуже важко, але хоча б канонічну, я би так її назвала, літературу треба було почитати».

Визначення для себе пріоритетною потреби в спеціальних знаннях є показником свідомого ставлення до процесу навчання.

Опитувані визначають як вплив програми, так і важливість наявної мотивації та внутрішньої готовності і відкритості до такого вміння. Не можна стверджувати, що якійсь з блоків чи якась із вправ програми безпосередньо формує вказані навички. Це швидше наслідок всієї системи уповноважувальної освіти.

2. Соціальна компетентність

Розвиток соціальної компетентності в тих, хто займаються за програмою, відзначається з самого початку дії уповноважувальної освіти.

«Участь в програмі «Уповноважувальна освіта» змінює світогляд дорослих людей, робить більш демократичними форми і методи роботи вчителів, які стикаються з цією програмою, примушують інакше подивитися на своїх вихованців, на їх проблеми, особливо на ті проблеми, які пояснюються трансформаціями в суспільстві».

«Я би порадила іншим пройти уповноважувальну освіту, тому що, по-перше, змінюється світогляд. По-друге, програма дає управлінський досвід. По-третє, програма просто допомагає жити».

Тріада «цінності – навички – дії» відображає всі складові соціальної компетентності.

«Я змогла вирішити питання організаційного плану, необхідно було оформляти документи в аспірантурі».

«Сьогодні я легко можу організувати людей навколо себе, працювати в команді, не думаючи про те, що про мене скажуть інші».

Організаційні здібності часто успішно розвивають в собі люди, які перед проходженням програми ніколи не відрізнялися організаційними здібностями. Зокрема, для жінок це часто слугує важливою ознакою поступу і розвитку лідерства.

«Успіхи, напевно, те, що я з простої учасниці цієї програми, стала втілювати в життя цю програму, і піднялася на більш високий рівень розвитку».

Особисте зростання є важливим для кожної людини.

«Почала сприймати життя не двомірне: дім – школа, а шукати нові можливості».

«Уповноважувальна освіта навчила мене принципів роботи, якими керуються міжнародні організації, з якими я зараз співпрацюю».

«Перша причина, на мій погляд, уповноважувальна освіта дає насправді те, що називається справжнім уповноваженням. Мені вона дала відчуття внутрішньої свободи, коли зовнішні фактори впливу, навіть неприємні, несподівані та великі, вони дуже швидко проходять через всю систему промивки організму уповноважувальною освітою, і ти відчуваєш себе насправді здатною на дуже багато речей, ти можеш їх робити чи не робити, але це те відчуття, якого я б порадила будь якій людині. Тому, якщо людина хоче бути незалежною всередині від чогось, а від того, від чого залежні, сприймати з задоволенням, я би порадила це людині, яка хоче змінити своє життя, тому що уповноважувальна освіта цьому допомагає. Я би порадила тим, хто хочуть змінити світ навколо себе, тому що це непрямі впливи уповноважувальної освіти, і вона його змінює. Це насправді змінює світ, тому що коли ти спілкуєшся з людьми, вони починають включатися в цю траєкторію і слідувати їй».

Спіраль організаційного розвитку працює за принципом самопосилення.

Опитувані навели різноманітні деталі, які підтверджують розвиток вказаної компетентності. Її розвитку сприяють не окремі вправи, а структура кожної вправи, яка дає можливість аналізувати будь-який досвід, згаданий чи створений під час заняття. Це створює готовність робити подібні кроки в житті. Організаційному досвіду зокрема і соціальній компетентності в цілому сприяють також різноманітні форми групової роботи – тренінги, тренінги підвищення кваліфікації, табори тощо.

3. Загальнокультурна компетентність

Загальнокультурна компетентність для програми важлива так само, як і чутливість до гендерної різноманітності.

«Я навчилася толерантно ставитися до людей незалежно від їх раси, статі, національності. З цією метою я вивчаю культуру мира, яка допомагає мені вивчати традиції народів, формувати поважне ставлення».

«В 2004 році я проводила тренінг в групі, де були представники різного віросповідання. В групі було 4 дівчини, які носили хиджаб, були закриті. Вони були такою маргінальною групою, вони самі вирішували свої проблеми, спілкувались між собою. І була інша група дівчат, які слідували моді. Спілкування між групами цих дівчат не було. На тренінгу принцип чутливості до різноманітності дозволив не лише побачити, зрозуміти цю чутливість на ділі. Дівчата стали сприймати одна одну такими, які вони є. Цей принцип дуже важливий для нашого регіону, враховуючи нашу полікультурність і поліетнічність».

«...у нас у липні була одна організація – не згадаю її назву – яка проводила тренінг, присвячений гендеру. Ми були запрошені, і я просто все відчула. Там були кримські татарки, а жінки, що проводили, були там всі кандидатки, але вони були слов'янки, і коли вони почали проводити гендер, я тоді відчула, що вони взагалі не підготовлені, незважаючи на те, що вони всі кандидатки філософських наук, до того, що тут люди з різними релігійними поглядами. Тому що вони почали казати такі речі. Я такого ніколи не казала, і ми такого не казали, просто я побачила, що потрібно щось читати, бо може бути така небезпека. Наприклад одна сказала: «Навіщо жінці Сходу ми розповідаємо про гендер? От вона обвішана золотом, і її це влаштовує». Я коли це почула, я зрозуміла, що – ми, звичайно, такого не казали

– але я подумала, що, може не таке, але щось схоже я колись «ляпнула». И все ж-таки базова підготовка, якісь три книги слід прочитати, щоби такого не «ляпати».

Виховується не лише власне ставлення, але й з'являється бачення напружень в цій сфері в стосунках інших. А це в свою чергу допомагає створити таку природу атмосфери, яка не живить міжкультурне непорозуміння.

«Дуже багато досвіду ми здобували разом. І оскільки дуже часто на тренінгах були люди, які мали набагато більший життєвий досвід ніж я, то я навчилася розуміти різні культури, аналізувати різні життєві ситуації, шукати більше ніж одну відповідь на проблему».

«Вперше уповноважувальна освіта відкрила для мене Центральну Азію та Кавказ – їх традиції, звичаї».

«Уповноважувальна освіта – це взаємодія, досвід і взаємодія з іншими культурами, іншими думками. Можливість навчитися сприймати це об'єктивно і толерантно».

Взаємодія з людьми дає можливість відкрити і прийняти культуру, до якої вона належить.

«Я відкрив для себе проблеми плюралізму. Існує безліч культур, способів спілкування. Існує також безліч програм, які працюють над тими самими речами, і треба враховувати, що твій внесок не є конечно досконалим, єдиним».

«...в останні роки поступово переходжу на національний одяг, і почуваю так себе більш впевнено».

Цікаво, що знайомство з іншими культурами і повага до них допомагають краще пізнати і прийняти власну.

«У нас в школах навчаються діти різних національностей, тому принцип «чутливості до різноманітностей» є дуже актуальним. Діти в середині групи вирішують і національні проблеми».

«Кризи, що відбуваються у країнах (етнічні кризи), можуть бути подолані за допомогою програми».

Безумовно, програма дає ефективний інструментарій, але він сам по собі не може розглядатися як панацея.

«Я дуже багато дізналася про різноманітності. Це, напевно, один з найбільших пластів, який, як калейдоскоп всіх знань, поєднання, єдності, одного цілого світу в його етнічному, расовому, релігійному, традиційному, культуральному викладі і супутніх теорій з галузі освіти».

Незважаючи на наполегливі намагання розвинути цю компетентність, можна бачити, що процес не завжди йде легко і просто. Розвитку цього виду компетентностей сприяє і блок «Діалог різноманітностей», «Гендерна перспектива миру», і інші. Іншим важливим чинником є постійне виховання емпатії, відсутність критики та всебічний аналіз, що регулярно здійснюється.

4. Здоров'я зберігаюча компетентність

Як аналіз інтерв'ю, так і загальні спостереження, говорять, на жаль, про те, що шлях до набуття цієї компетентності не є таким пріоритетним, послідовним і однозначним. А думка, наведена нижче, є швидше виключенням, ніж правилом.

«...кожного з членів родини (*програма – Прим. О.С.*) навчила чомусь, що дає можливість в круговерті життя адекватно реагувати, адекватно поводитися, зберігати достатньо енергії та енергетики, тобто вона зробила нас більш сталими».

Здоров'я як пріоритетна цінність дуже повільно перетворюється в порядок денний власних змін.

4.1 Життєві навички, що сприяють фізичному здоров'ю

При цьому ми все ж можемо спостерігати, що при виникненні ризикованих ситуацій зі здоров'ям є спроможність адекватно і вчасно на них зреагувати.

«Я навчилася по-іншому відноситися до ситуацій, які складаються в моєму житті. Наприклад, в ситуації з моїм здоров'ям. Я почала аналізувати, чому так сталося. Це мені дуже допомагає. Це також моє відношення до роботи. До мене ставляться як до досвідченої людини, як до тренерки».

Ці факти говорять, що в програмі є ресурси розвитку в цьому напрямку.

4.2 Життєві навички, що сприяють соціальному здоров'ю

Аспект соціального здоров'я знаходить більше уваги з боку учасниць і учасників програми і дає для цього необхідний інструментарій.

«Програма дала загальний розвиток (причому, це не просто загальна фраза, а дійсний вплив); розуміння усвідомлення себе як особистості і людей, які навколо тебе, особистостями; і внутрішня організація людини».

«Програма дуже багато дає дітям. Тут також можна розглядати два аспекти. Це особистісні зміни та зміни всередині колективу».

«Успіх програми залежить не тільки від того, як все прописано, але й від великої тренерської майстерності, педагогічної майстерності. Мені здається, що минулого року, коли я протягом декількох уроків проводила ці заняття, я одержала рефлексивні щоденники, в яких я бачила конкретні результати: мінялося світосприйняття, налагодилися стосунки в групі, змінилося ставлення до розподілу ролей в сім'ї, пройдений етап безконфліктного спілкування. Ось тут я зрозуміла, що моя заслуга не тільки в тому, що я змогла зрозуміти уповноважувальну освіту, але й змогла відбутися як тренер. Ось це було для мене великим досягненням».

«Це звичайно навички вирішення конфліктів, медіації, запобігання, усунення конфліктів, також успішна комунікація – яким чином комунікувати з людьми, налагоджувати комунікацію в середині організації. Часом це допомагало в таких суто логістичних речах, окрім способу спілкування ще і в організації процесу спілкування. З'явилося толерантніше ставлення до Іншості, інакше сприйняття людей, речей, які не вписуються в твій світогляд. Приходить розуміння того, що

твої дії, думки не є конечно досконалыми і починаєш бачити та поважати якісь альтернативні думки».

4.2.1. Навички ефективного спілкування

Навички ефективного спілкування легко визначаються опитаними. Одним з пояснень цього є те, що розділ з подібною назвою початкує програму в цілому, є найстарішим і розроблений дуже ретельно і детально.

«Розуміння гендерної проблематики, це лідерство, це вміння спілкуватися, а більше того – вміння слухати і чути, що дуже важливо. Це засадничі принципи, які є обов'язковою структурною вправою. Дуже гарно, бо це засвоюється людиною. Не завжди виконується, але завжди стараєшся виконати. Мабуть, якісь лідерські навички. Мабуть інший погляд на власних дітей як інше розуміння проблем виховання дітей».

«Якщо говорити про колективні зміни, які дає програма, це перш за все, зміни міжособистісних стосунків, які гостро відчуваються вчителями, які працюють в цих класах. Це прояви толерантності і по відношенню до дорослих, і по відношенню до однолітків. Це вміння вислухати думку іншої людини, яка часто протилежна власним переконанням».

«І для мене це було відкриття, коли я зрозуміла, наскільки важливо і наскільки корисно слухати людей. Для мене це було відкриття від самого тренінгу. Дослухатися до людей і шукати в них те, з чим я погоджуюся і з чим я не погоджуюся».

«Більше впевненості в собі. Навички спілкування з аудиторією, зокрема, на тренінгу».

«...особа позбавляється комплексів у спілкуванні, стає розкутішою, впевненішою у собі, дістає корисну інформацію та вміння висловлювати свої думки».

«Навчилася формулювати і точніше висловлювати свої думки. Не тільки слухати, але й чути думки інших людей».

«Навчилася культурі ведення діалогу, вмінню публічного висловлення, навчилася структурувати свій виступ, цінувати час. Сковорода казав, що найбільша трата – це трата часу. Тому навичкам успішного діалогу, ведення тренінгу я навчилася у програмі».

«Я навчилася слухати людину, бачити людину, сприймати людину такою, якою вона є. Я навчилася бути більш позитивною і так відноситися до людей».

«...в чіткому висловлюванні своєї думки. Тобто, якщо щось нас не влаштовувало у стосунках з дітьми, я чіткіше стала висловлювати, щоб я хотіла, щоби було, чи щоби вони хотіли, щоб я робила. Сказати, що стало менше конфліктів – не скажу, тому що, звісно, різні були ситуації. Але чітке висловлення думки, мені здається, багато означає, тому що це відразу проблеми вирішує. Певно, я також зрозуміла в своєму житті, що мені щось конкретно треба змінити».

«Не завжди зі мною розмовляли на великому позитиві, і вийти з кабінету як королева, коли тобі відмовляли та не засмутитися... Я розуміла, що це, напевне, теж великі результати».

«Вона (колежанка, яка теж займалася уповноважувальною освітою. – Прим. О.С.) теж казала, знаєш, тренінги дуже допомогли. Тому що до цього не завжди чітко могла висловити свою думку».

«Якщо я говорю про студентів та студенток, то індикатор для мене – це вміння говорити від свого імені, це відповідальність за інформацію, яку вони подають».

«Перш за все, навчилася терпінню та спокійному ставленню до того, що інколи ти задаєш питання, і приблизно ти вже спрогнозувала, які відповіді ти хочеш почути, а раптом тобі видають відповідь, якої абсолютно ти не чекала, і вона абсолютно, на твій погляд, не є відповіддю. Тобто відреагувати спокійно і на якомусь етапі зрозуміти, що це була також одна з відповідей. Категорично не рубати – Господи, я чекала одного, а тут цілком інше».

«Наші змішані групи: педагоги, учні, волонтери допомагають впевнено почуватися всім, зняти бар'єр невпевненості, в тому числі у спілкуванні».

Навички характеризуються детально, широко і часто. Вони розвиваються так активно, що дехто відмовлялися визнати уповноважувальну освіту гендерною програмою, бо «за ялинками лісу не бачили». Розділ «Успішне спілкування» справді є базовим, бо намагається взаємодію вважати тим пунктом, через який «починається вихід з хаосу»²⁸.

4.2.2. Навички співчуття

Важливість цієї навички в сучасному світі визнають і діти, і їх батьки.

«Я спокійний за свою доньку, вірю в неї та цілком впевнений в тому, що вона дасть собі раду в житті, сама зуміє себе захистити та допоможе іншим».

До людини приходять більш врівноважене позиціонування себе в цьому світі.

«І моє дослідження базувалося на тому, що я почала бачити в собі зміни, коли відбуваються ситуації, в яких я раніше завжди впиралася рогом – права чи не права, знаю чи не знаю – я буду йти напролом. Мало того, що я не зважала на почуття інших – для мене було важливіше сказати останнє слово. Я це вважала як перемогу. Я щиро це вважала за перемогу».

Самокорекція деяких, «занадто активних» рис неодноразово відзначалося і учасницями та учасниками, і тими, хто за ними спостерігали.

Реверсія ролей з подальшим аналізом є одним з найдієвіших методів виховання емпатії.

4.2.3. Навички розв'язування конфліктів

Навички розв'язування конфліктів називаються в уповноважувальній освіті навичками трансформації конфліктів. Вони часто пов'язуються в програмі з навичками ефективного

²⁸ Теорія хаосу стверджує, що вихід з хаосу починається з однієї точки.

спілкування як сторони однієї медалі, тому інколи буває непросто розрізнити, до якої компетентності можна віднести ті чи інші ситуації та оцінки.

«У роботі посилилося темпераментне сприйняття оточуючих, змінилася позиція під час спостереження та розв'язання конфліктів. Більше стала торкатися питань: гендерне суспільство, гендерна чутливість і частіше стала рефлексувати».

«В цілому після курсу я пізнав своїх однокласників, основні принципи, як виходити з конфліктів».

«Я помітила, що у 8 класі я постійно сварилася із своєю кращою подругою. Після занять, після вивчення конфліктології легше стала сприймати спілкування».

«...це допомагає в спілкуванні з іншими, дає якісь навички: як запобігти конфлікту, одержуєш нові знання».

«І ось тут допомогли етапи трансформування конфліктів, я їх пережила на практиці. Була реальна конфліктна ситуація, коли я, як людина, що володіє методиками, застосувала їх на практиці».

«Було багато кризових ситуацій, коли стикаєшся з конфліктом з дня на день, складності в організації роботи. Думаєш, який стиль керівництва застосувати? Авторитарний? Де можна крикнути, стукнути, наказати. Чи демократичний? Коли важливо бути стриманою. Це дорого коштує. Я завжди згадую про етику ненасильства, на якій базується уповноважувальна освіта».

«...аргументи, які пропонує уповноважувальна освіта, загалом допомагають долати конфліктні ситуації, непорозуміння».

«Через свою понад-емоційність, я завжди знала, що інша, але я цим раніше дуже пишалася. Тим, що я конфліктна, я не пишалася, тому що я цього не визнавала. Я не вірила, що я конфліктна, що я вперта. Мені про це казало багато людей – найчастіше мама».

«Навчилася реакції, терпіння і меншої категоричності. І уходити від конфлікту цією фразою – дуже дякую».

Радість від спроможності опанувати конфліктні ситуації звучить в багатьох інтерв'ю. Це важливо відзначити, бо одним з найпоширеніших побоювань щодо конфліктів, висловлених на початку роботи програми, буває страх від самого існування конфліктної ситуації. При цьому серед очікувань найчастіше звучало бажання навчитися уникати конфліктів. Вміння управляти конфліктами – це якісний крок вперед. Учні і учениці відзначають окрім навички уникання конфліктів вміння виходити з них, долати, керувати. Такий широкий діапазон можливостей допомагає бути більш впевненими в собі

4.2.4. Навички поведінки в умовах тиску, погроз, дискримінації

Підвищення резистентності негативним впливам відзначається у значної частини учасників і учасниць програми, і це помітно як їм самим, так і стороннім людям.

«Уповноважувальна освіта сприяє розвитку дітей. Зменшиться насильство над дітьми, вони навчатимуться будувати свої відносини з іншими людьми, з'явиться довіра, любов, чуйність».

«Звичайно, (програма. – Прим. О.С.) дала змогу вийти як з особистої кризи, так і допомогти товаришкам».

Цьому сприяє блок «Діалог різноманітностей» і, зокрема, вправи, які стосуються розвінчування стереотипів і подолання дискримінації. Аргументація, яку разом формують під час тренінгу, допомагає в подальшому в житті.

Ці навички особливо важливі для вразливих груп, відсоток яких серед тих, хто пройшли курс програми, досить значний.

4.2.5. Навички спільної діяльності та співробітництва

Зростання цих навичок відзначається, як у вузькому сімейному колі, так і в ширших колективах.

«Після курсу, я вважаю, що в моєму житті багато що змінилося. Я став впевненіше почуватися в суспільстві, узнав багато нового про товаришів, друзів, ми якимось породнилися».

«Краще порозуміння з донькою усіх членів сім'ї, розуміння ситуації, в яких опиняється родина».

«Набула впевненості в собі, вміння володіти аудиторією, вміння бути фасилітатором під час об'єднання людей в групи, навчилася аналізувати, трансформувати конфліктні ситуації, надбала комунікативні навички, дотримуватись принципів».

«Відчуття і мною, і студентами утворення щирої великої родини. Студенти бажали вже самі проводити тренінги. Почали використовувати свої вміння на практиці в садках і школах».

«У мене уроджені лідерські нахили. Багато в чому мені це заважало самій. Після уповноважувальної освіти я почала себе стримувати в якихось моментах, намагалась менше лідирувати, управляти, хоча інколи це все одно в мене проявляється, тому що я завжди брала на себе відповідальність за сім'ю, за вирішення фінансових питань, розподіл обов'язків та т. ін. На сьогоднішній день мені набагато легше. Програма дала мені певні знання, які можуть координувати ситуацію».

З цих уривків можна бачити, наскільки різноманітними є застосування набутих навичок, як непросто відрізнити одні види компетентностей від інших. Уповноважувальна освіта не лише розвиває навички співробітництва, але й гармонізує їх. Цьому сприяють як принципи програми, так і окремі вправи і такі блоки, як «Керувати собою – співпрацювати з іншими» (Посібник «Уповноважена освіта», 1999 <http://empedu.civicua.org>).

4.3. Життєві навички, що сприяють духовному та психічному здоров'ю

4.3.1. Самоусвідомлення та самооцінка

Розвиток цих характеристик найчастіше згадують, коли говорять про програми розвитку лідерства в жінок, але подібні якості необхідно розвивати і у чоловіків. Програма дає можливість брати для себе те, чого бракує, а не набувати одного єдиного комплексу якостей.

«Дитина стала розкутішою, впевненішою. Стала більше висловлювати свої думки – відстоювати їх, говорити про свої права».

«Я навчилася розмірковувати про серйозні речі, такі як гендерна рівність, що для мене не було зрозумілим, я усвідомила свою соціальну роль в суспільстві, в мене налагодилися взаємовідносини з батьками, я набула навички і вміння проведення подібних занять з молодшими школярами, коли вчилася в школі, а зараз, розглядаючи поняття «гендер» в інституті, можу легко пояснити студентам його значення, розповісти про значимість соціальної ролі як чоловіка так і жінки».

«У мене підвищилась самооцінка, виховалося відчуття такту».

«Я не проходжу повз людей, які щось роблять без голови. Буває непросто долати структурне насильство. Я вже не той болванчик, яким можна керувати».

«Навчилася говорити про себе гарні речі, якщо ти їх досягнула. Це мистецтво вірно і красиво про це розповісти».

Не тільки підвищується самооцінка, але й і адекватне висловлювання про неї, коли є в цьому потреба.

«Я перестала боятися, більше відкрилася та стала говорити про якісь речі, які в мені були приховані, а я їх соромилася. Коли я стала про них говорити, я їх позбулася, у мене підвищилась самооцінка».

Розвиток цього виду компетентності з самого початку відзначався і тренерами, і учасниками і учасницями. Її опис мав дещо емоційний характер – «в них стали інші очі», «люди стали розкриватися і відкривати себе для себе» тощо.

Першопочтовком для цього є, безумовно, блок «Успішні комунікації» і такі вправи як «Я пишаюся...», «Герб» тощо.

4.3.2. Аналіз проблем і прийняття рішень

Однім з важливіших завдань програми завжди була допомога в оволодінні навичками аналізу і прийняття рішень.

«В будь-якій справі, за що б я не бралася, допомагає знання курсу. Я все завжди доводжу до кінця».

За великим рахунком після тренінгів з уповноважувальної освіти я стала замислюватися для себе над можливістю роботи в третьому секторі. Можливо, не тільки завдяки проекту, а й тим людям, що працювали в проекті і показували, що справді можна працювати в третьому секторі. Потрібно і можна щось змінити, і я для себе стала теж робити такі висновки».

«...був інноваційний підхід, на той час подібних в Україні не було, але з іншого боку, ще був закладений механізм аналізу і оцінки, і з цього аналізу було видно, що програма дає свої результати. Вона допомагає ідентифікувати гендерні проблеми, а потім і вирішувати їх».

«Як менеджер програм, я отримала певні навички стратегічного планування на практиці, тому що був національний і мережевий компонент, вони були досить потужними, тому я, як менеджер, навчилася все це планувати».

«Моя донька впевнена в своїй меті, і самостійно йде до неї».

«Я вдячна своїм проблемам, що в мене виникали, тому що саме вони дали мені зрозуміти, що для мене була уповноважувальна освіта».

Ці наслідки можна характеризувати і як «профорієнтаційні», бо люди намагаються допомогти собі самі у власному виборі, базуючись на свідомому підході до справи, всебічному аналізі, плануванні. Цей аспект вважається особливо важливим для жінок як осіб, в яких частіше зустрічається занижена самооцінка і високий поріг залежності.

За допомогою уповноважувальної освіти учасниці і учасники навчилися не лише не боятися проблем і намагатися їх вирішувати, а ще й і не боятися їх, тим самим підвищуючи власну спроможність ефективно розв'язувати завдання, які ставить перед ними життя.

Вміння аналізувати і на основі цього аналізу робити свідомий вибір допомагає технологія (методика подання матеріалу, а також спонукання до аналізу після кожної вправи за допомогою спільного пошуку відповіді на запитання «для чого ми робили цю вправу?»

4.3.3. Визначення життєвих цілей та програм

«Підтвердила своє ставлення до оцінювання – віддала перевагу якості набутих знань. На парах дуже бракувало елементу інтерактивності. Від себе – частіше розпочинала дискусії, не боялася аргументувати і відстоювати свою позицію».

«І ось зараз я пишаюся тим, що я розумію, що не можна зупинятися на тому, що є. Треба дивитись в нові обрії і в нові перспективи. І не боятися цього робити, тому що страх дуже заважає, а от звільнити? Він просто в думках. Його треба відпустити. Мені не завжди це вдається, але я намагаюся це робити. Це, мабуть, теж моє досягнення».

Ця компетентність допомагає рухатися до нових обріїв.

Визначення життєвих цілей та програм дає більше впевненості в собі, не дає людині впасти ні за яких обставин.

Структурні вправи, а, зокрема, очікування привчають постійно ставити перед собою нові і нові завдання.

4.3.4. Навички самоконтролю

«Інколи втрачала над собою контроль, і вдячна, що почала розуміти, що програма підказує вихід. Ця програма як для навчання інших, так і для навчання себе самої».

«Перше, що я стала робити – це приходити вчасно, слідкувати за часом та мати відчуття часу».

Феномен принципів уповноважувальної освіти дає можливість м'яко навчати і навчатися самоконтролю в різних його проявах. Цьому сприяє також такий інструментарій, як рефлексія – відокремлення емоцій і думок через пріоритетне виведення перших, що дає можливість краще оволодіти ситуацією і відповідно проконтролювати її.

4.3.5. Мотивація успіху та тренування волі

«Діана стала активнішою, менш закомплексованою».

В інтерв'ю не є так багато роздумів на цю тему, хоча такі вправи, як «Герб» і «Я пишаюся...», безумовно, розвивають мотивацію до успіху.

5. Компетентності з інформаційних і комунікаційних технологій

Це одна з не багатьох компетентностей, якій програма не приділяла достатньо уваги, практично не розвивала і тому не досягла скільки-небудь помітних успіхів. Більш того, саме відсутність достатньо розвинутих навичок з інформаційних і комунікаційних технологій часто були і є основними причинами слабкої координації між деякими майданчиками чи країнами.

«Електронна пошта існувала для мене швидше як засіб організаційної комунікації, а не поглиблення розуміння методології. Я все ж-таки сприйняла методологію через тренінги і присутність тренерки. Це було, і це треба для мене особисто відмітити».

«Ось цікава корисна інформація – чому нею так не скористалися, як ми думали? Надійшла ця інформація – я про себе хочу сказати – на той час у мене не було своєї електронної пошти. Чому, я думаю, я зараз її хочу? Я зрозуміла, що я готова, що я не просто тупо її відкрию, прочитаю і закрию, а я буду працювати. А на той етап, я отримую це, я про себе кажу, немає такого, щоби подумати, записати щось для себе, проаналізувати. Для мене просто це було – я прочитала і взяла до відома. А зараз я розумію, що ще потрібний зворотній зв'язок, люди чекають від мене віддачі».

«В електронній пошті бракує емоційного компонента. Це більш сухі факти і короткий виклад, і я не завжди знаю, як коротко і сконцентровано передати цю інформацію. Це в мене є така проблема».

Ті зміни, які були запропоновані в організаційному розвитку програми восени 2006 року на зустрічі міжнародної мережі, можуть сприяти більшому залученню інформаційних і комунікаційних технологій в практичну роботу.

6. Громадянська компетентність передбачає такі здатності

Підвищення громадянської активності і компетентності відзначали і відзначають багато тих, хто познайомилися з програмою.

«Почала просувати ідею шкільного самоврядування і навіть балотувалася на виборах у президенти школи».

«Уповноважувальна освіта навчила мене бути активною у громадському секторі».

«Я стала активніше займатися громадською і політичною роботою».

«Насамперед, я відкрила для себе проблему рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок. Зараз я бачу якісь брудні політичні ігри. Я бачу розбіжності між людьми. Я бачу проблеми, які не є проявленими».

«Я стала громадянкою України за ці 10 років. Мій успіх, що я вийшла на наш кримській майдан. Я була там щодня. І коли я приїхала в Київ, ми сиділи ввечері із донькою, вчили українській гімн і плакали. Коли співають гімн, я завжди його співаю, тому що знаю всі слова».

«Кожен з членів родини вплинули, обставини зовнішнього життя теж дуже сильно впливали. Це „помаранчева революція”, вона для мене була тим фактором, який я не можу відірвати від уповноважувальної освіти, хоча не можу чітко описати безпосередній зв'язок з нею».

Наступне есе на тему зв'язку і спорідненості між уповноважувальною освітою і «помаранчевою революцією» було написано під час цих подій і теж може слугувати прикладом саморефлексії щодо впливу програми.

*Час від часу я думала, чому в Україні народилася уповноважувальна освіта? Через вісім років після початку програми я отримала цю відповідь. Я отримала цю відповідь, виходячи на вулиці, площі, на Майдан. Цю відповідь сьогодні дає мій народ. Я зрозуміла, що свого часу ми просто змогли побачити те уповноважене, що зріло в нас, а сьогодні помітно всім, насамперед, нам самим. Те, що співають в пісні, що народилася на Майдані. «Ми не бидло, ми не „казли”! Ми України доньки і сини!»
Те, що безперервно, двадцять чотири години на добу, протягом десяти днів відбувається в серцях і душах, а головне – в нашій українській реальності.
Радію і дивуюся, що мій народ слідує всім принципам уповноважувальної освіти, частіше за все не знаючи про її існування.*

ПРИХОДИТИ ВЧАСНО

Як вчасно ми всі прийшли.

- *На виборчі дільниці, коли і старі, і малі стояли до трьох і чотирьох годин ранку, чекаючи результатів і вимагаючи їх від комісій безпосередньо, а не через Центральну виборчу комісію (ЦВК), «свіжих» даних і відкидаючи всі можливості фальсифікації.*
- *На склад адміністрації президента, на якому лежали тони анти-агітації, спрямованої проти опозиційного кандидата. Тим самим розкривши одну з чисельних спроб оболванити нас знов і знов.*
- *На комбінат «Преса України», на якому в офіційних друкованих органах, газеті «Урядовий кур'єр» незаконно друкувалися, незважаючи на заборону Верховного Суду, незаконна інформація Центральної виборчої комісії про перемогу пропрезидентського кандидата.*

Ми вчасно прийшли і збираємося піти з Майдану теж вчасно, коли подібні спроби не будуть вже заважати нам рухатися далі.

НЕ КРИТИКУВАТИ І БУТИ ПОЗИТИВНИМИ

Безкінечні щирі посмішки, доброта і ненасильство як відповіді на чисельні провокації і спроби вивести нас із себе.

Всього кілька негативних гасел, при цьому, найнегативніше слово «ганьба» - Кучмі, ЦВК, владі. Приклад іншого частого негативного гасла – «зека на нари – тоді підем на пари» (прямо-таки «Я – повідомлення»).

Всі решта (як співвідношення одного негативного до трьох позитивних) – позитивні, об'єднальні, часто веселі. Ось деякі з них.

Нас багато – і нас не подолати!

Донецьк, Донбас, приєднуйся до нас!

Міліція з народом!

Свободу не спинити!

Україна разом!

Схід і Захід разом!

Ці та інші прояви як сублімація позитивної енергії народу, збереженої в серцях і принесеної для вирішення одного, важливого для всіх завдання.

ГОВОРИТИ КОРОТКО, ПО ЧЕРЗІ, НЕ ПЕРЕБИВАЮЧИ

Спочатку тільки один телевізійний канал – 5-й канал – а з часом і багато інших, не лише давали чесні новини, але й запрошували тисячі людей (дуже знаних і зовсім невідомих), які мали можливість не просто «висловити одобрямс», але й поділитися наболілим, визначити свою позицію, бачення майбутнього руху і розвитку. Така інтерактивність телебачення надихала й посилювала.

ПЕРСОНАЛІЗАЦІЯ

«Я не хочу бути натовпом» - сказала одна підприємниця в прямому (а мені здається, у не зараз інших і нема) ефірі. Це висловлення думок і слів мільйонів людей в Україні сьогодні.

Не кажіть від імені всіх жінок, пані Довженко (міністр у справах сім'ї, дітей і молоді), коли говорите про вибір ними кандидата, в уряді якого Ви працюєте. Це не мій вибір і не вибір всіх наших онучок, доньок, сестер, мам і бабусь, які сьогодні вийшли захистити свій, а не ваш вибір.

Для мене особисто одним з перших символів персоналізованого голосу були дії моєї дорогої свекрухи, яка в першому турі не знайшла себе у виборчих списках і, незважаючи на німецьке здоров'я, більше двох годин відстоювала своє право на голос у суді. Коли те ж саме робила донька, мене це не дивувало. Якщо молодь це починала, то дорослі підтримують.

КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ

Обговорюючи цей принцип, ми часто говоримо про те, що важливо пам'ятати, що він, на жаль, може порушуватися, а тому важливо намагатися якомога менше тримати в таємниці. Так і діє коаліція народного кандидата, коли кожену подію (радісну і тривожну) Комітет національного порятунку обговорює разом на Майдані, не приховуючи своїх власних емоцій і закликаючи всіх до витримки або активності, стриманості чи висловлення своїх емоцій. Ми стали учасницями і учасниками, свідками справжньої прямої демократії, народного віча, сходу, козацької ради.

ДОБРОВІЛЬНІСТЬ

Саме добра воля привела всіх нас на Майдан і тримає там більше десяти днів. Я, мерзлячка, зі своєю вегето-дистонією можу стояти по п'ять і

більше годин на морозі, не втомлюючись і не мерзнути. В один з вечорів на Майдані до мене заговорила жінка, одягнена зовсім не по «мітинговому». Стримано посміхаючись, проговорила: «Якби ще тиждень тому мені сказали, що я буду стояти тут, махати прапорцем і кричати – ніколи б не повірила. Але сьогодні це не питання мого бажання або небажання. Це питання нашого спільного виживання.

ЧУТЛИВІСТЬ ДО РІЗНОМАНІТНОСТІ

Коли влада стала використовувати різні методи, в тому числі і нагнітання обстановки, коли на вулицях Києва з'явилися молоді хлопці, привезені із східних регіонів України, інколи навіть без інформації, для чого вони йдуть, саме діалог різноманітності допоміг уникнути зіткнень. Коли «оранжисти й оранжистки» годували і поїли тих, хто приїхали, опозиційні канали (на відміну від провладних) запросили до себе і «блакитних», і «оранжевих», люди на Майдані браталися і сестрилися між собою, це і було таким діалогом. Гендерні аспекти не такі уповноважені, нам є що робити, але аналіз цього вимагає більше часу.

*І це. Ми вважаємо важливою складовою уповноважувальної освіти **ПРОЦЕС САМООРГАНІЗАЦІЇ**. Цієї складової тут і зараз досить!*

Кілька гасел самоорганізації біля Верховної Ради.

Спокійно!

Відійдіть!

Наші за паркан! (Наші – на відміну від можливих провокаторів – за паркан)

А скільки їжі і одягу отримали протестуючі в процесі самоорганізації. Одна Житомирська область передала 15 тон продуктів.

Зібрані гроші – це окрема тема самоорганізації, філантропії для соціальних змін, толоки, усних історій і просто людського тепла і самовідданості. Бабуся з Полтавського села, що збирала гроші собі «на смерть» і передала їх на Майдан. Як це назвати? Тільки почути, змахнути сльозу і... дістати зі своєї кишені, передати у спільний казан свій внесок. Знати, що ти теж в цьому «процесі самоорганізації».

Ми не придумали уповноважувальну освіту, тому що не можна придумати те, що практично існує і діє. Можна і треба лише встати поруч з тими, хто діють, взятися за руки і посилити наш вінок дружби, який не закінчує, а завжди продовжує почате. І, як говоримо ми, закінчуючи тренінг вправою «Вінок», «...коли вам буде важко, нехай цей вінок допоможе подолати складнощі, а коли буде весело і радісно, нехай ця радість передасться і тим, кому вона потрібна».

З миром і надією,

Олена Сулова

2 грудня 2004 року

Київ

Амбівалентність і взаємопов'язаність впливів очевидні. Багатий інструментарій програми, який допомагає «розгорнути» власне Я і зазвучати його голосно, гордо, страшно, в комплексі веде і до громадянської компетентності.

7. Підприємницька компетентність

Відзначаючи те, що уповноважувальна освіта змінила їх життя, учасники і учасниці часто говорили і про зростання професійне.

«Я б сказав, що на цих людей, які увійшли в уповноважувальну освіту, вона вплинула досить серйозно, тобто на успішність реалізації цих людей. Думаю, що вони досягли того, що вони досягли, про багатьох ми знаємо, що вони захистили дисертації, пішли в науку, реалізувалися в інших галузях саме завдяки уповноважувальній освіті. Я хочу сказати, що це саме ті люди, які пройшли вишкіл».

«...ми можемо відмітити величезну кількість дітей, які стали самодостатніми тільки завдяки цій програмі. Серед випускників програми це вже аспіранти різних кафедр Таврійського національного університету. Причому в момент знайомства з програмою це були дуже замкнені, закомплексовані, сором'язливі учні».

Значний прогрес відзначається практично в усіх, хто брали участь в програмі системно. І цей прогрес, зазвичай, дуже помітний.

«...за всім цим ховається громадський зміст, який допомагає людям знаходити себе, свою професію, себе взагалі в житті».

«Взагалі заняття уповноважувальною освітою допомагають формувати в людині особистість, в подальшому допомагають вижити. Я замислився над проблемами вступу до інституту, вибором професії, роботи».

«Уповноважувальна освіта дає знання саме не про якусь науку, а про сферу живого спілкування. Я зараз займаюся журналістикою. Мені легше, багато що зв'язане з пройденим курсом».

«І третє – це професія. Це наштовхнуло мене на думку піти в журналістику».

«Завдяки програмі в моїй педагогічній діяльності з'явилося більше впевненості. Після студентської лави, коли приходиш в аудиторію, з'являється багато комплексів: чогось не допрацювала, не вистачає педагогічної майстерності. Потім починаєш розуміти, що все приходить з досвідом. І якщо ти сьогодні прийшла в аудиторію, припустимо, в 25 років, значить, треба це сприймати як факт. Особливо було складно в минулому році. Коли в 28 років мене рекомендували на посаду декана, для мене це було, звичайно, складне питання. Як це у 28 років можна бути деканом, керувати факультетом?»

«Робота в гендерному блоці дала також багато позитивного в прийнятті рішення. Якби я не пройшла тренінги і не усвідомила, що не завжди важливо бути сильною статтю, народившись. Не завжди сильною статтю може бути чоловік. Робота декана дуже складна. Треба напрацювати в собі вольові здібності, щоби досягнути намічених цілей. Вправи з гендерного блоку дають, звичайно, позитивний результат. Я це кажу від себе. Звичайно, не останнє, як сприймається моя робота в колективі».

«Що мені більш за все подобається в уповноважувальній освіті – це те, що є система. Це велика знахідка. Програма прописана від початку до кінця. Сама структура, вправи, заняття. Знайти готову програму не завжди легко. Навчання в такій програмі, як правило, коштує багато грошей. У випадку з

уповноважувальною освітою все було готове: тільки візьми і користуйся. У програмі чітко прописана уся методика проведення занять, починаючи з принципів, з основи і закінчуючи методами, формами. Для мене, як для педагога, це було дуже важливо».

Системність програми допомагає формувати системний підхід в людини. В свою чергу ця системність є важливою особистісною рисою, яка дуже цінується серед фахових якостей.

«За 6 років в програмі змінилося світосприйняття педагога. Я написала кандидатську дисертацію «Дидактична система Ізмаїла Гаспринського», яка була присвячена історії педагогіки, тобто я дослідила дидактичну систему Ізмаїла Гаспринського. Робота була пов'язана з принципами, методами, формами, процесом підготовки педагогів кінця 19 – початку 20 століття. По суті це були традиційні методи. Але в кінці 19 сторіччя вони являлися інноваційними. Інноваційні методи кінця 19 – початку 20 сторіччя я вивчала як проблему. А в кінці 20 – на початку 21 сторіччя мені пощастило познайомитись з інноваціями нашого періоду. Для мене це було дуже цікаво як для педагога, так і для історика педагогіки. Це я змогла узнати, порівняти. Адже в уповноважувальній освіті є своя дидактична система та налагоджена педагогічна техніка».

«Допомагає лідерству, вирішенню конфліктів, виховує відповідальність, рівність, сприяє кар'єрному росту, хорошим відносинам у колективі».

«Програма дала мені те, що я зупинила свій вибір на своїй подальшій професії».

Уповноважувальна освіта мені дуже допомагає у моїй роботі. Після уроків я працюю промоутером. У мої обов'язки входить спілкування з людьми. Так як мені потрапляють люди з різним настроєм та з різними характерами, я маю коректно ставитись до усіх».

Комунікаційні здібності нині високо цінуються серед фахових якостей, а тому їх високий рівень позитивно впливає на підприємницьку компетентність.

«Вперше уповноважувальна освіта запрезентувала мені концепцію гендерної рівності, яку я зараз досліджую як аспірантка університету».

«Коли потрібно було вибирати тему дисертаційного дослідження, власне вплив уповноважувальної освіти був визначальним. Тому тема звучить – Гендерні виміри лінійних та мережевих систем політики».

Для певної частини учасниць програма визначила напрям академічних досліджень.

«Я став тренером, а ще отримав досвід в інших програмах, і, звичайно, роботу».

«Третя причина: уповноважувальна освіта дає можливість стати професійним тренером, набути навичок тренінгу з групової динаміки та працювати за будь-яких умов в будь-якому середовищі».

Для багатьох тренінгова діяльність стала не лише розвагою, а й роботою.

«Насамперед, це те, що я змінила свою роботу. Я пішла зі школи і ніскільки про це не шкодую, бо я побачила, що існує інша сторона життя. Я побачила, що можна робити щось інше і цікавіше в цьому житті».

«Це моя робота. Це мої внутрішні зміни, які почалися не відразу. Повинен був пройти певний час, поки я почала відчувати в собі внутрішні зміни. Сюди можна віднести і мою кар'єру. Те, що я стала працювати, стала працювати тренеркою, стала працювати з різними групами. Я бачила, що в мене виходить. Я навчилася аналізувати. Ну, і там, де я зараз на роботі. Навіть те, що я зараз роблю, я вмію робити і роблю це по-іншому».

«Я під час роботи в таборах змогла розкріпоститися. Вчилася дуже гарно. І коли я прийшла і побачила членів вченої ради, я зрозуміла, що якби не тренінги, я би впала тут за цією кафедрою і все, а так я якось внутрішнє була налаштована на позитив: і дякую кожному члену ради, і вивчила їх імена. Тобто я розуміла, що це також тренерська виучка. Запам'ятати, хто де сидить та кому обов'язково подякувати. Я розуміла, що це важливо».

«Я вважаю, що кредитування та одержання квартири – це теж результати уповноважувальної освіти. Тому що моя мама потім мені сказала, що вона не чекала, що я виходжу. Думала, що я запалаю і потім згасну. Я була в шести банках, доки вибила його. І усім прийти сказати, «добрий день», і всім подякувати, хоча не завжди були гарні відповіді, тому що в мене зарплатня маленька».

«Своїм просуванням і досягненням у викладанні українською мовою завдячую уповноважувальній освіті. Тому що для мене це теж свого часу було проблемою. Я не могла подолати цей страх, переступити цей бар'єр, а так як більшість тренінгів, в яких я брала участь, були українською мовою, мені це допомогло. Інколи навіть дуже легко переключаюся».

«Цей продукт, що ми отримали – програму, знання, все це дає нам можливість заробляти гроші».

Як видно, програма допомогла як розвинути існуючий фаховий рівень, так і знайти свій фах.

Багатоманітність, інноваційність, розкутість, організовані в струнку систему і привабливу форму – все це разом породило феномен уповноважувальної освіти з охопленням, як наслідки, широкого кола компетентностей, що визначаються як самими «уповноваженими», так і тими, хто знаходяться за межами програми.

◀◀○○○

—

▶▶

Програма «Уповноважувальна освіта» починалася як програма спрямована на виховання культури рівних прав і можливостей для хлопців і дівчат. Такою вона є і до сьогодні, але виховання цієї самої культури є процесом непростим, тривалим і не завжди успішним. Тривалий період впровадження Програми дає можливість спостерігати наявні тенденції та робити певні висновки. Враження учасниць і учасників даються в гендерному розрізі.

Жінки

«Складнощі, що принесла уповноважувальна освіта у моє життя, це тимчасові внутрішні протиріччя між попередньою особистою лінією поведінки та змістом гендерних питань у суспільстві».

«Це важливий у програмі гендерний аспект, наприклад, для дівчат – це сприйняття себе як особистості, як дівчини, що дорослішає, яка має програму реалізації себе як особистості, як професійної особистості, як громадської діячки. У цьому навчальному році одна з наших вже випускниць - Катя Тележинська - писала проектну роботу «Я - лідерка», ця робота була відзначена. Ця дівчинка пройшла програму уповноважувальної освіти. Текст роботи народжувався із самодостатніх бачень себе як особистості, а не тільки як учениці, студентки, майбутньої дружини. Це й у чомусь, я б сказала, успішне навчання, тому що всі навички, які дає курс уповноважувальної освіти, «Основ діалогу», - це курс, який формує комунікативні, спеціальні навички, що дозволяють більш успішно вчитися із загальноосвітніх дисциплін».

«Я пам'ятаю: ми жили в кімнаті із аспіранткою з Вінниці, яка навчалася в ЦППО (Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти. – О.С.), ми пів ночі обговорювали цей гендерний блок, як це взагалі може бути. Як раз ми обговорювали питання, де розглядалися обов'язки чоловіка і жінки в сім'ї. Тобто я зі своєю тюркською ментальністю, вона зі своєю слов'янською ментальністю. Що нас поєднувало? Ми не могли зрозуміти, як може бути сім'я, де немає чіткого розподілу ролей».

«У нас в сім'ї обговорюються проблеми уповноважувальної освіти. Помінялися взаємостосунки батьків. У нас теплі стосунки з молодшим братом, я розповідала йому про гендерний блок. Тепер таких проблем, як прибрати зі столу, приготувати, у нас немає. Все сприймається адекватно. В домі стала більш ефективна організація праці».

«Донька маму вчила змінити ставлення до самої себе і до чоловіка».

«Я вважаю, що найголовніша сфера, в яку можна було б втілити уповноважувальну освіту, це коли майбутні мами проходять курси з підготовки сім'ї разом із своїми чоловіками, там би було гарно провести такого роду тренінги. Сім'я наче б ще повністю не сформувалась, і в такому очікуванні дитини дуже позитивно можуть вплинути такого роду заняття».

«Нарешті знайшла назву своїм переконанням – гендерна рівноправність, і почала впроваджувати її технічно».

«Найважчою складністю на даному етапі є дитячий садочок. Не вперше за останній тиждень мені зробили зауваження, що то не хлопчик, а дівчинка в мене мала бути.

Важко кожен раз відстоювати моє первинне право на виховання, якщо поряд всюдишує телебачення, гендеровані казочки, вихователі та інші доброзичливці...»

«Я рідко мию посуд і навіть не переживаю через це...»

«Я багато спілкувалася з мамою, і виявилось, що після 20 років подружнього життя вона абсолютно поділяє мої позиції (наприклад, з посудом ☺)».

«...якщо вже одягнеш гендерні окуляри – вже не знімеш».

«Мої сини і чоловік не поділяють домашньої роботи на чоловічу і жіночу. Вміють самі себе обслуговувати. Я усвідомила, що не є служницею родини».

«...з'явився позитивний мовний дискурс. Я намагаюся не вживати травматичних слів, руйнівних. Ще включення фемінітивів, навіть, якщо я викладаю, то кажу: студенти та студентки, хлопці та дівчата. Мислення стало набагато позитивніше».

«Думаю, що чудова нагода свого бачення в житті підтвердилась досвідом, аналізом, політикою гендерного бачення. Я часто відчувала дихотомію, не була впевнена, думала, що перечу чомусь випробуваному часом і розумом, тепер розумію, що все змінюється в просторі і часі, і насильство виправдати не можна, його по мірі можливості можна застерегти. І робити те, що вважаєш насправді - „ТВОЄ”».

«Думаю, що важливим є відчувати, коли береш на себе традиційну роль чоловіка, варто визначити той рівень, що ти живеш не просто по ролі, а перебирання, а не розподіл не приводить до позитивного результату. Інколи ловлю себе на думці, що бути просто жінкою, напевне вигідно, я не звикла до вигоди, і десь підсвідомо бажаю, щоб у доньки це відбулось. Дивуюсь сама собі, вона з 14 років „дружить з гендером”, проводить дослідження в цій „царині” – а ось думка все ж таки з'являється».

«...я переконана, що для жінки важливо бути фінансово незалежною, це правда. Не обов'язково бути, так званою, успішною, але не просити копійки на колготи, а бути впевненою в тому, що завтра ти не будеш думати, чим прогодувати дітей. Це важливо».

«Я багато чого нового дізнавалася, але відповідей на свої запитання я не знаходила. Те, що я дізнавалася, я не дуже добре розуміла – що це. Наприклад, слово «гендер». Це було щось нове, цікаве, але я була вихована так, що це було не моє. Я не змогла прийняти це відразу».

«В мене нема вже внутрішнього хвилювання, яке в мене було, коли я була заміжня, коли повинна була бігти додому, готувати вечерю. А якщо я цього не зроблю, то вдома буде якийсь скандал. Зараз я в цьому вільна. Я знаю, що вдома мене зрозуміють».

«Я дуже стала звертати увагу на рекламу. Я стала говорити «учасниці» і «учасники». Я стала «відрізняти хлопців від дівчат».

«Я стала більш позитивною, більш чутливою, зокрема, до осіб старшого віку, іншою у відношенні до жінки, у відношенні до чоловіка. Я, може, стала більше

поважати чоловіків. Я стала відноситися до чоловіків не як до тих, що наді мною, а як до рівних. Тобто я можу бути на рівних з чоловіком, я знаю, як з ними спілкуватися, я знаю, як зробити, щоби мене почули».

«Коли говорила про гендерну тематику, в мене і зараз виникає, але вже не страх, а якесь переживання, мені весь час здається, що ось тільки мені вдається намацати, що я зрозуміла суть того, про що я говорю, що таке гендер, гендерний підхід, а інколи це від мене впливає. Мені здається, що я вчора знала, а сьогодні це кудись уходить. Коли це було спочатку, це дуже лякало. Зараз це не лякає, просто зрозуміла, що в такій складній темі це абсолютно нормальні речі. Сказати, що я все знаю, це було би неправильно».

«Я прийшла в програму не маючи нічого. Зараз я бачу, що я знаю собі ціну і не дам себе в образі, також не ображу людину, яка поруч зі мною, але тепер мені важче йти на ті гендерно нечутливі компроміси, яких вимагають чоловіки, з котрими мені доводиться спілкуватись».

«Я знала, що таке гендер, але не уявляла, наскільки це глибинно».

«По перше, змінилися стосунки в сім'ї. Поступово, але стосунки змінилися. Я відійшла від багатьох стереотипів».

«Внутрішні можливості мого чоловіка по реалізації так званих „жіночих” ролей, вони змогли розкритися. Він наприклад, чудово готує певні страви. Він допоміг мені полюбити капуста, який дуже добре готував. Його кулінарні здібності дуже сильно розкрилися».

«...ми змогли змінити своє життя і організувати його сьогодні так, щоби те, що нам подобається з „жіночих” ролей для мене, а „чоловічих” для нього, ми виконуємо. Те, що нам не подобається, ми не виконуємо. А те, що є нейтральним в нашому ставленні, виконуємо по черзі. Хоча цей процес не є таким безхмарним, простим і прямим».

«Всю інформацію, весь потік свідомості, який на мені рухається, він проходить скрізь гендерні фільтри».

«Я, практично, постійно, за деякими виключеннями, реалізую формулу гендерної чутливості: обізнаність + реакція на те, що відбувається всупереч цьому. В колективі колег, на роботі, в побуті, в випадкових зустрічах, коли я бачу доречність втручання, за допомогою уповноважувальної освіти, я завжди втручаюся. Ці втручання стають більш тонкішими, філігранними».

«Я дізналася дуже багато про фемінізм, про різні гендерні теорії, про різні підходи гендерного аналізу, статистика теж, але вона для мене є поясненням того чи іншого фактажу».

Чоловіки

«З іншої точки зору починаєш дивитися на світ, оточення, стосунки чоловіків і жінок, на сприйняття одне одного як особистості, представників своєї статі, дивишся іншими очима».

«...багато чого поміняв. Став інакше дивитися на призначення чоловіка і жінки. Став інакше дивитися на ті уявлення в нашій державі, в моєму оточенні про роль жінки і роль чоловіка. І саме цікаве – не просто про роль! Є так поняття, як місце жінки, тобто, що вона має бути на своєму місці і «крок вправо – крок вліво»...

«На мій превеликій жаль, уповноважувальна освіта – це не є програма, яка вивчається на державному рівні. Я певен, вона би змінила нашу державу на краще. І серед європейських держав це, мабуть, була би країна з однією з найкращих гендерних кліматичних умов. На мій превеликій жаль, уповноважувальну освіту освоювали значно менше людей, ніж хотілося б. І коло людей, тих, що безпосередньо проходили вишкіл, а також, безумовно, тих, хто з ними спілкується, могло би бути ширшим».

«Завдяки курсу я узнав деякі терміни, наприклад «гендерні стосунки», узнав типи сімей. Це дало мені можливість нового підходу до людей, спілкування та зміну становища в суспільстві. Після курсу було частково просто, частково складно, тобто, як говориться, менше знаєш, краще спиш».

«Особисто не займався в цій програмі. Пізнавав на батьківських зборах та по розповіді доньки про уповноважувальну освіту, читав літературу, яку вона приносила додому. Навчився вислуховувати доньку та дружину, не диктувати в сім'ї, а разом планувати».

Наведені уривки з інтерв'ю вказують на певні тенденції, на які тренери і тренерки звертали і звертають увагу і в процесі проведення занять, рефлексій і аналізів:

- Програма стала вагомим чинником у зміні як власної гендерної ідентичності, так і ставленні до інших з позиції гендера, але цей чинник не є єдиним або завжди визначальним. Зовнішні фактори та власна внутрішня готовність до змін допомагають програмі або нівелюють її вплив.
- Інструментарій уповноважувальної освіти дає людині великі можливості для змін. Гендерні ролі, стосунки, гендерний розподіл праці не є такими ригідними, а гендерованість структур стає помітною, а тому її можна змінювати.
- Активні зміни в гендерній картині світу є амбівалентними. З одного боку вони багато чого пояснюють людині в її попередньому баченні життя з його гендерним виміром, дають можливість побачити ширший обрій власних можливостей. З іншого – вони породжують певні проблеми в стосунках з рідними, колегами і колежанками по роботі, партнерами по життю тощо. Програма дає інструментарій з найбезпечнішого виходу з проблеми, але не всі спроможні скористатися ним або зробити вибір на користь такого виходу. Можна з впевненістю сказати, що переважна частина тих, хто відійшли від програми, зробили це саме внаслідок цих причин.
- Слід відзначити, що програма в Україні не могла залучити в свої ряди паритетну кількість жінок і чоловіків. При цьому тенденції наслідків подібні і для жінок, і для чоловіків.
- Серед так званих «3І»²⁹, що визначають конструкцію гендеру (ідентичності, інтеракції, інституції), активніше і помітніше змінюються ролі і стосунки. Структури повільніше піддаються впливу, і тут ще є резерви розвитку програми в цілому.

²⁹ Кімел М.С. Гендероване суспільство. – К.: Сфера, 2003, ст.. 164

- Згідно системної теорії, «вихід» з хаосу може бути з кожної точки. Можна відзначити, що багато хто з тих, хто навчалися уповноважувальній освіті, стали такими «точками виходу».
- Важливим чинником успіху гендерної просвіти через уповноважувальну освіту стало ефективне поєднання організаційних і змістовних параметрів через повноцінне використання методологічних підходів педагогіки толерантності, а саме:
 - Початок програми з формування спільного інструментарію дискусії і аналізу за допомогою блоку «Успішні комунікації».
 - Поступове «розкручування» теми гендеру – від конкретного до абстрактного, від простого до складного тощо.
 - Принципи, які завжди дають людині «простір для відступу» - тобто можливість без поспіху, самостійно змінитися з мінімальними втратами від гендерної трансформації.

«

»

»

»

...»

Підводячи підсумки щодо програми в цілому варто, насамперед, звернутися до характеристик, відзначених самими учасниками і учасницями.

Однією з таких рис є **системність**.

«...я не знаю більш обдарованої, талановитої, послідовної, системної програми, ніж уповноважувальна освіта».

«...незвичайні методи проведення занять, цікаві вправи, не просто лекції, уроки, а живе спілкування і з тренером, і з однокласниками. Після занять продовжуєш мислити, не перемикаєшся одразу на інший предмет. Ми інколи виходили з занять і продовжували обговорювати».

«...підхід був системним. Тобто були підготовлені тренери, вони постійно самоудосконалювалися, і існували механізми підвищення їх кваліфікації».

«Програма по суті є певною мірою універсальною. Тобто вона дає систему, яку потім можна буде адаптувати для різних аудиторій, для різних завдань, для різних тем. Для донорів це завжди було важливо і важливо зараз – тобто такі системні підходи з серйозною увагою на аналізі і механізмами впливу на ситуацію».

«Системність. Можливість побачити результати. В Україні зараз мало хто приділяє увагу гендерним питанням, і зокрема, освіті. А ті, хто приділяють, воно не завжди є ефективним і корисним».

«У школі нас вчать учбовим знанням, а на уповноважувальній освіті ми набуємо навички та вміння, які нам згодяться у житті – це й спілкування з друзями, й вирішення конфліктів, і сімейні стосунки, рівноправ'я жінок в суспільстві, та й що на нас чекає у житті?»

«Може я гіперболізую, але уповноважувальна освіта стала матрицею сприйняття. Тобто цей компонент інтегрований настільки, що важко вяснити –«курка чи яйце»...

«Я запам'ятала, й мене це вразило – структурованість. Я побачила, що все достатньо чітко. Це не просто щось у голову прийшло, та хтось говорить. Я побачила, що є чітка структура, яка наповнюється гарним».

«Принципи – це внутрішня концепція. Тому слідування їм для мене є одним з критеріїв, що програма працює».

Можна стверджувати, що вся системи уповноважувальної освіти дала те, що можна назвати структурним ненасильством. Система присутня, але вона не є ригідною, тому, з одного боку, вона структурує, а з іншого – не обмежує вільний розвиток.

Ця структура спрощено складається з наступних складових:

- принципи
- структурні вправи
- структура вправи:
 - завдання
 - рефлексія
 - аналіз

Наступною ознакою є **охоплення**.

«До керівництва країни були доведені проблеми гендеру».

«...я думаю, що програма виховала певним чином частину нового покоління в країні. Важко зараз сказати, скільки дітей через неї пройшли, але я уявляю, що дуже-дуже багато. І діти, які зараз уже не діти, вони беруть участь у житті країни і змінюють це життя відповідно до тих концепцій, які вони отримали в програмі. Як приклад, з конкурсу «Перший крок до успіху», серед тих листів, які ми отримували, багато хто писали, що вони свого часу проходили уповноважувальну освіту. Взагалі я думала, що буде більше дебатчиків, але їх зовсім не було».

Тут є певні застереження – часом ті, хто навіть не проходили уповноважувальну освіту, говорять, що вони займалися нею.

«Моя країна складається з тих людей, які працюють в цій програмі. Перш за все, це люди з чіткою позицією. Вона може бути різною, але головне, що люди розуміють, чому вони обрали цю позицію. На позицію наших людей вплинули й політики, хотіли вони цього чи ні. Як я бачила, коли люди обрали чіткі орієнтири, куди йти. А зараз вони бачать, що багато ідеалів не підтвердилось. Мені подобається, що багато людей знайшло в собі сили не розчаруватися. Просто, мабуть, ми зрозуміли, що потрібно жити по іншому. Не довіряти от так просто, а з більш критичним боком до цього підходити».

«Сьогодні, коли стільки курсів, всюди ми чуємо слово «гендер», саме в нашій програмі поєднали те, що було відсутнє в усіх інших курсах та програмах. І наукове підґрунтя, і інтерактивна техніка, за допомогою якої це можна подати. На жаль, цим не володіли всі програми. Тому що або було чисто наукове обґрунтування, і було дуже важко це подати, чи взагалі невірне розуміння цього».

Послідовність реалізації програми, її довготривалість призвели до того, що навіть ті, хто раніше не визнавали уповноважувальну освіту, були вимушені признати її ефективність і впливовість.

«Завдяки програмі дуже багато жінок, які починали в нашій програмі, змогли створити свої організації».

Уповноважувальна освіта ніколи не намагалася «взяти всіх під своє крило», тому багато хто створили свої власні організації.

«Знання допомогли не тільки дітям, але й батькам, тепер і батьки звертаються по допомогу, по консультації. Я вважаю, це важливий успіх цього проекту».

Цікаво те, що програма майже ніколи не залучала спеціально батьків, але вони часто самі включалися в орбіту уповноважувальної освіти.

«У Криму уповноважувальна освіта вплинула на освіту. Наші уроки знають і проводять. Ми змогли показати альтернативний навчальний план та можливості трансформаційних методик, особливо для журналістів».

Інституалізація програми в Криму є відображенням її наполегливої і послідовної роботи, яка і призвела до вагомих результатів.

«Жіночий рух, який познайомився з уповноважувальною освітою, знає, що можна робити. Це був приклад можливостей громадських організацій. Хоча б взяти ліцензування. Це був приклад для всіх».

Феномен ліцензії, отриманої громадською організацією Інформаційно-консультативним жіночим центром для реалізації програми на рівні з державними програмами підвищення кваліфікації педагогічних працівників є цікавий сам по собі.

Проте, хоча ліцензія і важливий крок в плані визнання державними установами освіти громадської ініціативи, формалізація має і свої ризики, бо примушує неухильно слідувати формальним крокам і тоді, коли це може зашкодити процесу впровадження програми. Ми змогли знайти вихід, щоби не стати заручницями і заручниками формальних аспектів, залишаючи конвенційність процесу на кожному етапі, а не тільки для отримання результатів.

«Я думаю, що вона (*уповноважувальна освіта – прим. О.С.*) принесла зміни, інша річ, що я не бачу той інструмент, той прилад, який міг би це поміряти, але часом я чую якісь слова, знаю що вони з уповноважувальної освіти».

«Настільки широко було засіяне поле, тому вплив є. Він такого синергетичного, розсіяно-концентрованого характеру. Але він однозначно є. Серед інших факторів, які змінюють людей в нашій країні, уповноважувальна освіта належить до десятки, або двадцятки перших та найсильніших».

«...(*уповноважувальна освіта – прим. О.С.*) принесла досить багато, враховуючи те, що з освітянського кола багато цих людей, які сьогодні пишуть, або редагують підручники та дидактичні матеріали, багато пройшли уповноважувальну освіту, ті хто з міністерства або з академії педнаук. Коли я читаю їхні навчальні матеріали, бачу в такому «різноманітно-власному» вигляді наші підходи. Вони усно не відкидають цього, а письмово рідко згадують, але я вважаю, що уповноважувальна освіта має не порівняно більший вплив на освіту, ніж ці програми, які були освітніми формально, я маю на увазі „Дебати”, „Критичне мислення” та „Крок за кроком”, то були з самого початку освітянські програми, проводилися та шанувалися як такі, що проводилися освітянськими людьми, але уповноважувальна освіта здійснила більший вплив».

Вплив на людей, які знаходяться на рівнях прийняття і виконання рішень, є також важливим наслідком уповноважувальної освіти.

«Я можу сказати так, ти можеш когось любити чи не любити, але воно все одно на тебе впливає. Програма вплинула, вплинула по-різному. Один з аспектів, це несприйняття через заздрощі. Якщо на первинному етапі для мене це було якимось переживальним аспектом, я страждала від цього, то сьогодні я дивлюся, що уповноважувальна освіта пішла набагато далі, ніж ці всі, які до неї так ставляться. Але це не єдине ставлення. Серед певної частини до уповноважувальної освіти є таке ставлення поважне, причому іноді зовсім несподіване. Якщо казати, які саме результати впливу: намагання або наслідувати, або копіювати, або переплюнути. Наслідувати – це значить включитися якимось чином в програму. Я вважаю, що уповноважувальна освіта – це якби орієнтир для жіночого руху, все є об'єктивно. До неї нейтрально ніхто не ставиться. Вона вплинула на жіночий рух принаймні регіонально. В регіоні вона відома через жіночі програми фонду Сороса, відома в інших країнах. Це сьогодні процес, який відомий далеко за межами

zareєстрованого в Шевченківському районі ІКЖЦ (*Інформаційно-консультативний жіночий центр. – прим. О.С.*).

Опитаними були також висловлені висновки загального характеру:

«Уповноважувальна освіта – це ефективний процес підготовки тренерів і процес поступового набуття знань».

«...темпи і поширення програми було настільки активним, що не всі люди мали можливість відповідати цим темпам. Однією з основних проблем комплексного характеру можна назвати складнощі акселерації. Тому що активний розвиток програми призвів до того, що структури, які мали би супроводжувати цей розвиток, не могли розвиватися так же швидко, як змістовна частина і як кількісний вимір. Кількість країн та зміст, який був – не вистачало інших ресурсів для того, щоби робити це гармонійно, робити це послідовно, наполегливо, створюючи базис для майбутніх піків, розвитків...»

«Змагальність, яку програма знімає, а вона все одно була».

«...процес внутрішньої рефлексії був досить тривалим, і він не давав можливості відразу давати зовнішні результати».

«...авторитет важливий, а авторитарність – це те, що може виникнути як небажана складова авторитету. Це дуже тонкі межі – авторитет і авторитарність. І як їх не перейти – це велике мистецтво».

Незважаючи на те, що логіка процесу реалізації програми дієва в дуже різних контекстах і аудиторіях, швидкість її розгортання по-різному сприймається навіть в дуже гомогенних групах.

«Потрібна не просто загальна підготовка, а якась конкретна базова, бо міжрелігійний контекст дуже важливий».

Ця цитата відображає різну готовність до самоосвіти на різних етапах опанування уповноважувальною освітою.

«Якби одна особа не поєднувала в собі всі ці функції, можливо, це було би легше робити»

«Недостатньо розвинута інфраструктура, яка б могла дати можливість приєднатися і розвиватися тренерам на різних етапах програми і перезавантаженість менеджерського складу».

Йдеться про те, що розвиток змісту, апробацію, організацію процесу, його моніторинг і пошук фінансування – все це часто покладалося на одну особу, як локально, так і в глобальному вимірі.

«...партисипаторність не була завжди на високому рівні, незважаючи на те, що вона завжди декларувалася в програмі»

Партисипаторність – це не просто нове слово в данину моді. Це повністю новий організаційний феномен, який непросто реалізується в умовах посттоталітарного

суспільства. Тому низька партисипаторність, яка часом спостерігалася і спостерігається, пояснюється не тільки і не стільки прорахунками в програмі, скільки загальносуспільними впливами і індивідуальною готовністю. Попри все, уповноважувальна освіта таки зробила значний крок вперед в плані розвитку партисипаторності, яка, в свою чергу, вплинула на створення в цілому атмосфери структурного ненасильства, існування якого так прагнув і в реальність якого так не вірив Махатма Ганді.

«...спочатку проблема нашої програми була в тому, що вона була «непрофесійною». Бо, якщо казати за мене, я – будівельниця і почала освітню програму (!). Це і сьогодні виглядає досить екзотично, а тоді тим більше. В ній було дуже багато екзотичного, в нашій програмі, і тому перший час ми йшли і намагалися захистити це «дитя». Потім, коли стали казати «до такої програми приєдналися!», я стала думати – а до якої програми, і тоді згадала і побачила різні етапи. І це теж був захист програми. І ми весь час захищали її від чогось одного, але водночас не змогли її захистити від іншого».

«Формальне визнання. Перша громадська організація, яка в системі освіти в Україні отримала ліцензію на право проведення інноваційної діяльності. Їх всього було дві. Формальне визнання – це величезний здобуток. Впевненість в собі, якщо ми на початку в перші роки намагалися залучити, привабити людей, то тут вже прийшов інший момент, який має теж амбівалентні характеристики: як позитив, так і негатив. Але це допомагало, хоча створювало інші проблеми. На початку ми намагалися привабити самою ідеєю, то коли набули формального визнання, стали казати: „Ви приєднуєтесь до такої великої програми”. У людей, навпаки, стали виникати почуття меншовартості, що вони до такої складної, хорошої і потрібної програми не зможуть приєднатися повними зусиллями. Тут є те й те».

Ці думки відображають парадоксальність розвитку, свого роду організаційний оксюморон – програма, базована на підході «влада з», захищаючи свої набутки, часом використовує підходи «влада над», і складно часом визначити – чи це були тактичні поступки, чи стратегічні прорахунки.

«...в уповноважувальній освіті не було перевантаження витратами на їжу, на різні атракції. Це було здоровим аспектом використання грошей».

Роль Фонду Сороса у підтримці програми унікальна. За весь час фінансування (1999 – 2006) донор ніколи не заважав робити те, що замислювали ініціатори уповноважувальної освіти. Але, з іншого боку, Фонд Сороса був чи не єдиним джерелом фінансової підтримки. Фінансова вразливість, насамперед, пояснюється тим, що програма має походження з України, а не з Заходу. Тому було практично неможливо знайти фінансування з іншого джерела на всю міжнародну мережу, а це, відповідно, впливало і на національний розвиток програми. Здатність до виживання уповноважувальної освіти перевірена часом і випробуваннями. Все це дало можливість програмі мати більше імовірності до сталого розвитку, залишивши її незалежність і здатність до подальшого розвитку.

Під час опитування та проведення фокус-групи були визначені також деякі особливості організаційного і змістовного характеру.

Особливості організаційного характеру:

- Програма розпочалася з неформальної ідеї громадської організації для невеличкої кількості зацікавлених і з часом переросла в програму, визнану на державному рівні з великим ареалом розповсюдження.
- Ідея, що виникла в Україні, знайшла прихильність в інших країнах, дуже відмінних від історичних, економічних та соціальних передумов країни походження, і змогла закріпитися в них.
- Реалізація програми в багатьох ситуаціях здійснюється без фінансової підтримки або за дуже невисоку оплату.

Особливості змістовного характеру:

- Програма розвивалася від стадії компіляції західних методик і програм (названої в одній з статей «гібридним фемінізмом») до знаходження власного шляху та розбудови цілісної концепції з гармонійним внутрішнім стрижнем.
- Уповноважувальна освіта побудована на принципах, які є об'єднувчою ідеєю для країн та груп з дуже різною культурою.
- Програма почалася як гендерна просвітницька, охопивши з часом освітні підходи загалом і зберігши гендер як наскрізну тему.
- Уповноважувальна освіта відповідає своїй назві, бо сприяє отриманню уповноваження, а саме допомагає безсилим людям, громадам і організаціям перетворюватися на більш обізнаних про динаміку влади в контексті їх власного життя; заохочує особистісний розвиток, сенс дійовості, впевненості, критичної обізнаності і максимізує внутрішній потенціал кожного індивіду; допомагає розвивати навички міжособистісного впливу і партисипаторної спроможності за допомогою вирішення проблем в групі і колективних дій; веде людей до сприйняття себе як спроможних і уповноважених приймати рішення; дає можливість людям та громадам перетворюватися на більш обізнаних щодо власних прав і відповідальності.³⁰
- Програма є прикладом трансформаційної освіти, яка веде до змін і допомагає змінювати власне життя.

Інтуїтивний, вільний розвиток призвів до того, що практично всі компетенції покриті інструментарієм програми – як змістовним, так і технологічним і організаційним.

³⁰ Birzea, C. (2000). Education for Democratic Citizenship: A Lifelong Learning Perspective – CDCC

Список учасниць і учасників дослідження (фокус-група і глибинні інтерв'ю)

1. Енісе Абібуллаєва
2. Ольга Бородай
3. Віталій Бохняк
4. Софія Буртак
5. Галина Дацюк
6. Наталка Карбовська
7. Ольга Кедук
8. Інна Кіхтенко
9. Наталка Костюк
10. Дарина Кульчицька
11. Надія Новикова
12. Антоніна Павлюк
13. Володимир Павлюк
14. Світлана Рибалко
15. Анастасія Савенок
16. Олександр Савенок
17. Дмитро Сахарнов
18. Олена Семіколенова
19. Тетяна Сінаторова
20. Леся Сорокопуд
21. Ярослава Сорокопуд
22. Олена Сулова
23. Анжела Шиліна

Перелік ключових компетентностей, визначений українськими педагогами (За матеріалами дискусій, організованих в рамках проекту ПРООН «Освітня політика та освіта «рівний – рівному», 2004 р.)³¹

1. Уміння вчитись

Ця структура вміння вчитись передбачає, що учні:

- самі визначають мету діяльності або приймають вчителеву;
- проявляють зацікавленість навчанням, докладають вольових зусиль;
- організовують свою працю для досягнення результату;
- відбирають або знаходять потрібні знання, способи для розв'язання задачі;
- виконують в певній послідовності сенсорні, розумові або практичні дії, прийоми, операції;
- усвідомлюють свою діяльність і прагнуть її вдосконалити;
- мають уміння й навички самоконтролю та самооцінки.

2. Соціальна компетентність *передбачає такі здатності:*

- аналізувати механізми функціонування соціальних інститутів суспільства, визначаючи в них власне місце, та проектувати стратегії свого життя з урахуванням інтересів і потреб різних соціальних груп, індивідуумів, відповідно до соціальних норм і правил, наявних в українському суспільстві, та інших чинників;
- продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі й функції в колективі, проявляти ініціативу, підтримувати та керувати власними взаєминами з іншими;
- застосовувати технології трансформації та конструктивного розв'язання конфліктів, досягнення консенсусу, брати на себе відповідальність за прийняті рішення та їх виконання;
- спільно визначати цілі діяльності, планувати, розробляти й реалізовувати соціальні проекти і стратегії індивідуальних та колективних дій;
- визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації, вміти емоційно налаштуватися на спілкування з іншими.

3. Загальнокультурна компетентність

- аналізувати й оцінювати найважливіші досягнення національної, європейської та світової науки й культури, орієнтуватися в культурному та духовному контекстах сучасного українського суспільства;
- застосовувати засоби й технології інтеркультурної взаємодії;
- знати рідну й іноземні мови, застосовувати навички мовлення та норми відповідної мовної культури, інтерактивно використовувати рідну й іноземні мови, символіку та тексти;

³¹ Цит. за Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. Ред.. О. В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004, ст.86 – 90

- застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на систему індивідуальних, національних і загальнолюдських цінностей, для розроблення й реалізації стратегій і моделей поведінки та кар'єри;
- опановувати моделі толерантної поведінки та стратегії конструктивної діяльності в умовах культурних, мовних, релігійних та інших відмінностей між народами, різноманітності світу й людської цивілізації.

4. Здоров'язберігаюча компетентність

Життєві навички, що сприяють здоровому способу життя

4.1 Життєві навички, що сприяють фізичному здоров'ю

4.2 Життєві навички, що сприяють соціальному здоров'ю

4.2.1. Навички ефективного спілкування:

- уміння слухати;
- уміння чітко висловлювати свої думки;
- уміння відкрито виражати свої почуття, без тривоги та звинувачень;
- володіння невербальною мовою (жести, міміка, інтонація тощо);
- адекватна реакція на критику;
- уміння просити про послугу або допомогу.

4.2.2. Навички співчуття:

- уміння розуміти почуття, потреби і проблеми інших людей;
- уміння висловити це розуміння;
- уміння зважати на почуття інших людей;
- уміння допомагати та підтримувати.

4.2.3. Навички розв'язування конфліктів:

- уміння розрізняти конфлікти поглядів та конфлікти інтересів;
- уміння розв'язувати конфлікти поглядів на основі толерантності;
- уміння розв'язувати конфлікти інтересів за допомогою конструктивних переговорів.

4.2.4. Навички поведінки в умовах тиску, погроз, дискримінації:

- навички впевненої (адекватної) поведінки;
- уміння розрізняти прояви дискримінації;
- уміння обстоювати свою позицію та відмовлятися від небажаних пропозицій;
- уміння уникати небезпечних ситуацій і діяти при загрозі насилля.

4.2.5. Навички спільної діяльності та співробітництва:

- уміння бути «членом команди»;
- уміння визнавати внесок інших у спільну роботу;
- уміння адекватно оцінювати свої здібності та свій внесок у спільну діяльність.

4.3. Життєві навички, що сприяють духовному та психічному здоров'ю

4.3.1. Самоусвідомлення та самооцінка:

- уміння усвідомлювати власну унікальність;
- позитивне ставлення до себе, інших людей, до життєвих перспектив;

- адекватна самооцінка: уміння реально оцінювати свої здібності й можливості, а також адекватно сприймати оцінки інших людей.

4.3.2. Аналіз проблем і прийняття рішень:

- уміння визначати суть проблеми та причини її виникнення;
- здатність сформулювати декілька варіантів розв'язання проблеми;
- уміння передбачати наслідки кожного з варіантів для себе та інших людей;
- уміння оцінювати реальність кожного варіанта, враховуючи власні можливості та життєві обставини;
- здатність вибирати оптимальні рішення.

4.3.3. Визначення життєвих цілей та програм:

- уміння визначати життєві цілі, керуючись своїми потребами, нахилами, здібностями;
- уміння планувати свою діяльність, враховуючи аналіз можливостей і обставин;
- уміння визначати пріоритети й раціонально використовувати час.

4.3.4. Навички самоконтролю:

- уміння правильно виражати свої почуття;
- уміння контролювати прояви гніву;
- уміння долати тривогу;
- уміння переживати невдачі;
- уміння раціонально планувати час.

4.3.5. Мотивація успіху та тренування волі:

- віра в те, що ти є господарем свого життя;
- установка на успіх;
- уміння зосереджуватися на досягненні мети;
- розвиток наполегливості та працьовитості.

5. Компетентності з інформаційних і комунікаційних технологій

Компетентності з ІКТ передбачають здатності:

- застосовувати інформаційно-комунікаційні технології в навчанні та повсякденному житті;
- раціональне використання комп'ютера й комп'ютерних засобів при розв'язуванні задач, пов'язаних з опрацюванням інформації, її пошуком, систематизацією, зберіганням, поданням та передаванням;
- будувати інформаційні моделі й досліджувати їх за допомогою засобів ІКТ;
- давати оцінку процесові й досягнутим результатам технологічної діяльності.

6. Громадянська компетентність передбачає такі здатності:

- орієнтуватися в проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні, знати процедури участі в діяльності політичних інститутів демократичної держави, органів місцевого самоврядування;
- застосовувати процедури й технології захисту власних інтересів, прав і свобод своїх та інших громадян, виконання громадянських обов'язків у межах місцевої громади та держави загалом;

- застосовувати способи та стратегії взаємодії з органами державної влади на користь собі й громадянському суспільству;
- використовувати способи діяльності й моделі поведінки, що відповідають чинному законодавству України, задовольняють власні інтереси особи та захищають права людини й громадянина;
- робити свідомий вибір та застосовувати демократичні технології прийняття індивідуальних та колективних рішень, враховуючи інтереси й потреби громадян, представників певної спільноти, суспільства та держави.

7. Підприємницька компетентність *передбачає реалізацію здатностей:*

- співвідносити власні економічні інтереси й потреби з наявними матеріальними, трудовими, природними й екологічними ресурсами, інтересами й потребами інших людей та суспільства, застосовувати технології моніторингу ресурсів і забезпечення стійкого розвитку;
- організовувати власну трудову та підприємницьку діяльність і працю колективу, орієнтуватися в нормах і етиці трудових відносин;
- аналізувати й оцінювати власні професійні можливості, здібності та співвідносити їх з потребами ринку праці;
- складати, здійснювати й оцінювати плани підприємницької діяльності т особисті бізнес-проекти, розробляти прості моделі дій та прийняття економічно й екологічно обґрунтованих рішень у динамічному світі;
- презентувати та поширювати інформацію про результати / продукти власної економічної діяльності та діяльності колективу.